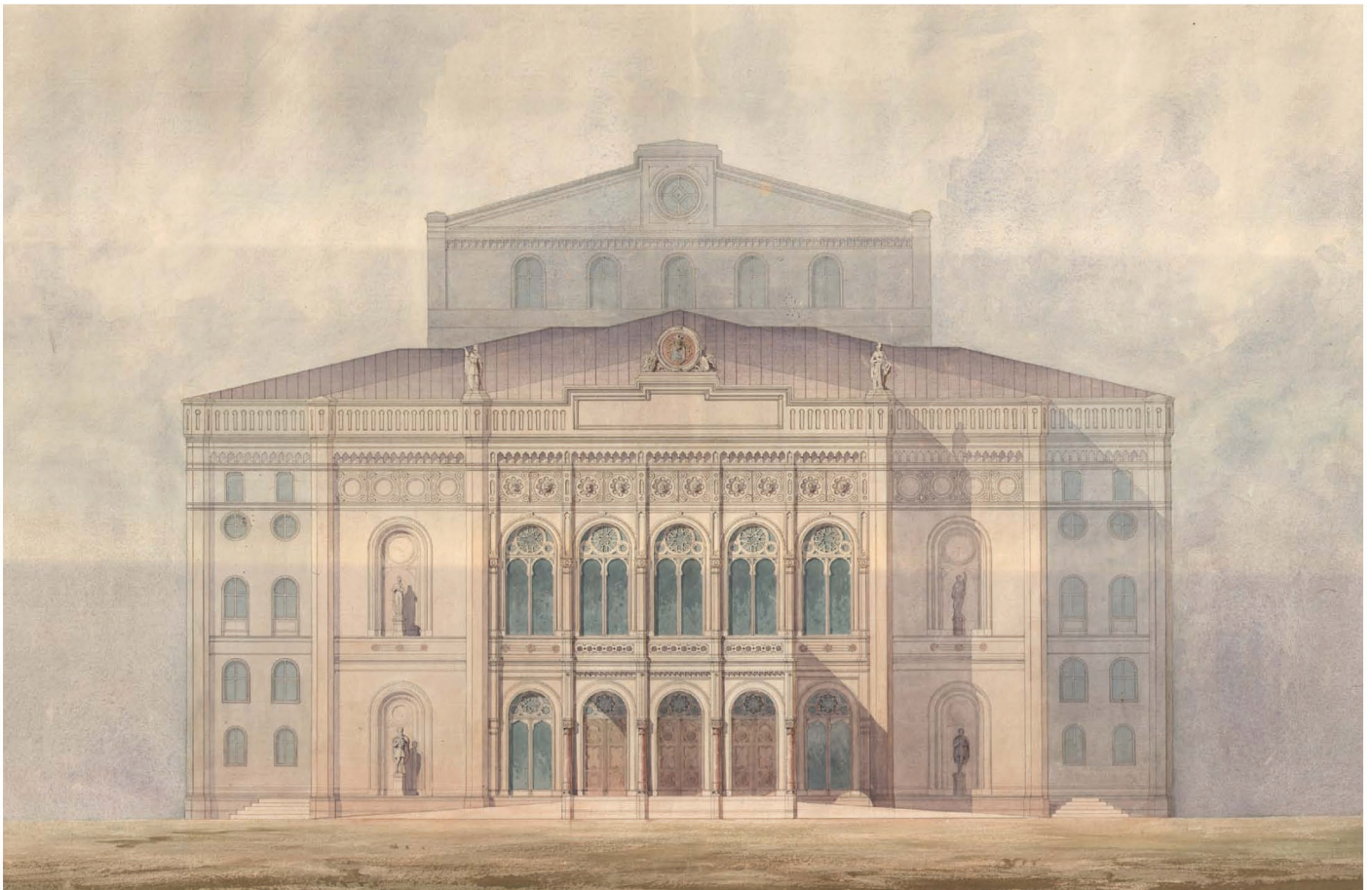

*Debrecen színikultúrája és színházépítészete
a 19. században*

Kóthay Zsófia, Papp Lilla
Konzulens: Józsa Anna, Dr. Krähling János

TDK 2012

A dolgozat bemutatását a TÁMOP - 4.2.2.B-10/1-2010-0009 "Új tehetséggondozó programok és kutatások a Műegyetem tudományos műhelyeiben" című program támogatta.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
Előzmények	4
A pályázó építészek	7
Városi színház a 19. század második felében	8
A helyszínválasztás és a beépítés sajátosságai	10
Közlekedőterek, előcsarnok, díszlépcső	11
Nézőtér formája	16
Nézőtéri páholyok, proszcénium páholy	18
Színpadtechnika	20
Zenekari árok	22
Kiszolgáló helyiségek	26
Homlokzatképzés és belső tér viszonya	28
Különleges épületszerkezetek, részletek, gépészet	31
A színház átalakításai 1865 után	33
Utószó	35
Irodalomjegyzék	36
Forrásjegyzék	37

Bevezetés

“ Cók-mókkal rakva, félve s boldogan
Vitt, nyolcéves fiút első utam
Debrecen főutcáján. Mindenütt
Legendát vártam, hajdúkat s velük
törököket, tűzvészt, gályarabot,
s hogy jön Kossuth...
Azt hittem, csupa
hős vesz körül...”¹

Nem véletlenül írhatta Szabó Lőrinc e sorokat, Debrecen történelme során sok mindennek lehetett szem-, és fültanúja.

Városfal és védelmet jelentő földrajzi környezet hiányában a város életben maradása igen sokszor csak a nyakas civisek csavaros észjárásán múlt.

Szerencsés földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően Debrecen városa már a 17. században az ország egyik legfontosabb kereskedelmi és kulturális központja volt. Debrecen messzeföldön híres volt vásáraitól, melyek alkalmával rengeteg ember fordult meg a városban. A vásártartás jogából befolyó jövedelem segítette elő azt az intenzív fejlődést, mely az 1361-es szabad mezővárosi és 1693-as szabad királyi városi rang adományozása után érzékelhető volt.

Az 1848-as forradalmi időszak eseményeitől, az egyébként konzervatív lelkületű város sem tudott elzárkózni: 1849-ben ha csak ideiglenesen is, de Magyarország fővárosa lett, a magyar kormány 5 hónapra a Református Kollégiumba költözött és Kossuth Lajos is a Nagytemplomban mondta ki a Habsburg-ház trónfosztását. A forradalmi események után a város újból fejlődésnek indult. Elérte a pesti vasútvonal, a város fő utcáján, a Piacz utcán megindult a gőzvasút, szaporodtak a mai városképet is meghatározó többszintes lakóházak, középületek.

Debrecen kulturális életének alakulásában évszázadokon keresztül a Református Kollégium játszotta a főszerepet (a kollégium padjait koptatta többek között Csokonai Vitéz Mihály, Arany János és Ady Endre is). Ez ad magyarázatot arra is, miért nem honosodhatott meg az iskolai színjátszás a civisvárosban.

Míg az ország többi részén a jezsuita rend által “újra felfedezett” iskolai színjáték egyre elterjedtebbé vált, Debrecenben ez nem tudott gyökeret verni, ugyanis az 1562-es Debreceni Hitvallás mindefféle, hitéleti rendezvényeken kívüli teatralitást megtiltott.

Az első debreceni előadások nagyszabadság idejére estek, ekkor tudták biztosítani a kellő látogatottságot. Mivel ekkor még a nemzeti színjátszás, mint művészet, széles rétegek előtt ismeretlen volt, ezért ki kellett használni a vásár nyújtotta lehetőségeket.

¹ Szabó Lőrinc Debrecenben c. verse

² Korábban inkább a protestánsok használták eszközként a dráma műfaját.

A korabeli Magyarországon, a jezsuita iskolákon kívül, a főúri kastályokban folyt a színi élet. Debrecenben ha kastélyokban nem is tartottak előadásokat, de a főnemesség támogatása nélkül nem juthattunk volna el a városban játszó vándortársulatok ideiglenes játszóhelyeitől az állandó kőszínház felépültéig. Bár a rendelkezésre álló helyszínek és körülmények egyáltalán nem voltak megfelelőek igazi művészi munkához (többnyire egy-egy „mecénás” udvarán felállított színben játszottak a színészek), a társulatok szépen lassan elnyerték a város rokonszenvét, mely elvezetett a kőszínház megépítésének gondolatához. Debrecen – Kolozsvár, Nagyvárad, Miskolc és Kassa mellett – a magyar színjátszás vidéki központjává vált.

Választásunk legfőképpen személyes kötődésből adódott. Debreceni lakosként mindig szomorúsággal sétáltam el a színház mellett, látva, hogy ez a színes történelemmel bíró épület milyen méltatlan állapotban van. Aki volt már színházban tudhatja, hogy nem csak a színpadnak, de magának az épületnek is van egyfajta misztikuma, különleges atmoszférája. A színház iránti rajongásunk még jobban megerősített minket abban, hogy ez irányba induljunk el.

Az utóbbi időben több alkalommal is kapcsolatba kerültünk a színházépítészettel, de sajnálattal kellett konstatálnunk, hogy a magyar nyelvű szakirodalom az adott témában elég hiányos. Ezért is döntöttünk végül úgy, hogy ez érdekes téma, meg van benne a lehetőség, hogy új oldalról mutassuk be. Kutatásunk hiánypótló lehet a város színi kultúrájának és színházépítészetének feldolgozásban.

A debreceni levéltárban megtaláltuk Rveszner Károly, Kirchner Ferdinánd, Ybl Miklós és Szkalnitzky Antal eredeti rajzait, így lehetőségünk nyílt a tervváltozatok részletesebb vizsgálatára. Szinte gyermeki csodálattal vettük a kezünkbe a több mint 150 éves terveket, melyeken a mesterek saját kézi vázlatait is fel lehetett fedezni.

A tervrajzok mellett kutatásaink elsődleges forrásait az Ybl monográfiák³; Sisa József Szkalnitzky Antal és Sági Lajos Debrecenről szóló kutatásai⁴ (Debrecen település- és építéstörténete, A debreceni Csokonai Színház 100 éves története) illetve külföldi szakirodalmak⁵ jelentették.

A kutatás kezdetekor csak egy homályos képet kaptunk arról, milyen is lehetett a színház hajdanán. Fogalmunk sem volt, hogy a városvezetőségben a megépülés előtt már oly sok évvel megfogalmazódott a kőszínház iránti igény, hogy ennyi terv készült és hogy erre - Szkalnitzky mellett - a kor egyik legnagyobb magyar építészt, Ybl Miklóst is felkérték.

³ Ybl 1956
Gerle, Maróty 2010

⁴ Sági 1972
Sági 1965

⁵ Eckard Mommertz, Müller - BBM: 2009
W.J. Cavanaugh, G.C. Tocci, J. A. Wilkes 2010

Előzmények

A kőszínház építéséig vezető út

A kőszínház megépülése előtti színjátszás körülményeit Sági Lajos tanulmányai⁶ segítségével tudtuk rekonstruálni. Ezekben viszonylag részletes leírást találtunk arról, hogyan is nézhetek ki ezek az ideiglenes épületek.

A színjátszóhelyek helyszínei a városban belül

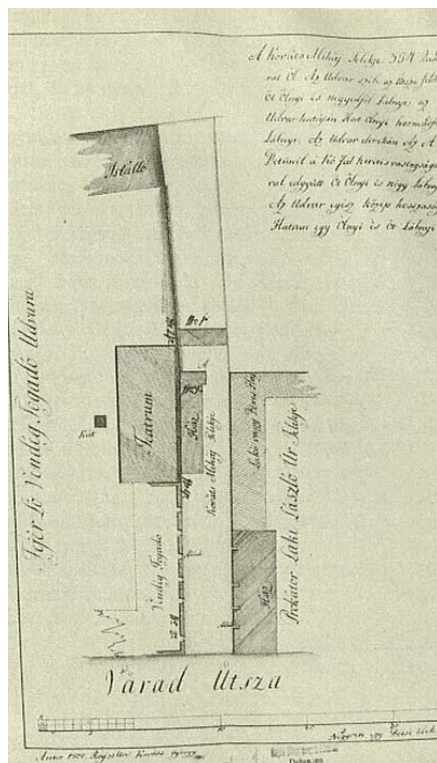
Debreceni Nyári Színkör (1861-65)

Fejérlő Szálló (1835)

Varga-szín (1811-35)

Harmincados-köz (1835-60)

Fejérlő Szálló (1798-1811)

A Fejérlő Szálló helyszínrajza

Az első előadást 1796-ban tartották a Fejérlő Szálló udvarán. Ez az épület a mai Vármegyeháza helyén állt.

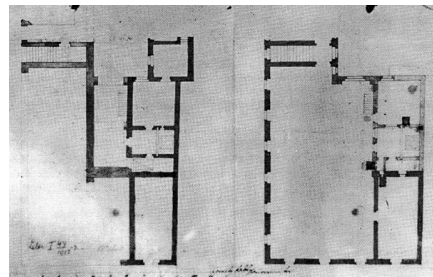
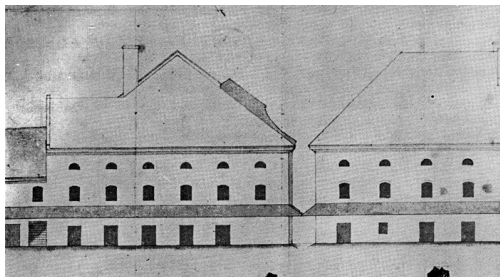
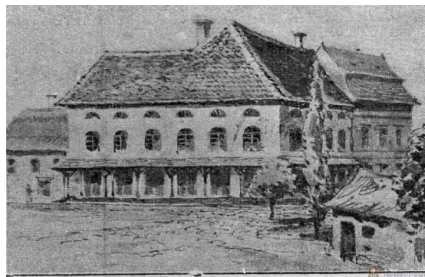
A szálló átalakított szekérszíne meglehetősen mostoha körülményeket biztosított: döngölt föld volt a padló, egyedül a színpadi rész volt leburkolva, itt egy deszkázott, alacsony dobogószerű rész szolgált az előadások helyszínéül. Eső esetén nem volt ritka a beázás sem.

Ahogy a társulatok támogatása egyre inkább „divattá” vált, a színházban is megjelentek az első páholyok (=logik). Itt, korabeli források szerint, 6 db négyszemélyes páholy készült.

1811. áprilisában Debrecenben hatalmas tűzvész pusztított, mely elhamvasztotta a város egész délkeleti részét, s a játékszín is megsemmisült.

1811-ben a társulat új helyre költözött, a Czegléd (ma: Kossuth utca) és Piacz utca sarkán álló Varga-színre vették birtokba. A színház egy több száz éves két szintes ház emeleti részén kapott helyett, mellette egy szűcs-szín, alatta sós, vasas és kalmár boltok sorakoztak. A beázás itt is általános probléma lehetett, a tetőt fedő zsindely hézagossága és a padlás-tér hiánya miatt elég gyakori volt a vihar esetén betörő hó és eső.

⁶ Sági 1972
Sági 1965

Varga-szín homlokzata és alaprajza, „Cornely Rabl mauermaister” felvétele alapján⁷

Eközben a Fejérlő Vendéglő újra felépült, a Piacz utcára, a Varga-szín mellé költözött.

Miután a Varga-szín 1835-ben végérvényesen alkalmatlanná vált a színdarabok bemutatására, a társulat visszaköltözött a Fejérlő falai közé, ahol a vendéglő nagytermében kapott helyet előadásainak megtartására. A Varga-szín a város később értékesítette, az eladásból befolyt összeget pedig az állandó színház építésére fordította.

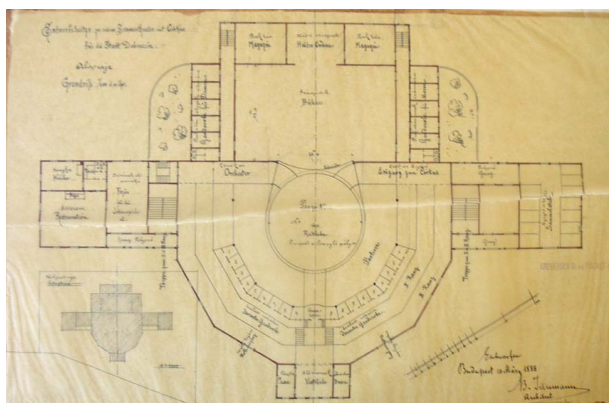
Fehér Ló Szálló

A régi-új Fejérlő Vendéglő sem szolgálhatta túl sokáig a debreceni színjátszást a túl magas bérleti díjnak köszönhetően, a társulat a Harmincados-közbe költözött (mai Batthyány u. 17-19.), egy lakóház átalakított magtárába. Mondani sem kell, ez a hely sem biztosított megfelelő körülményeket: kevés (3-400) ember fért be, a döngölt padló szintje 2 lábbal a talaj szintje alatt volt, nyáron a meleg, télen a hideg tette elviselhetetlenné a benntartózkodást.

A leírásokat olvasva nem nehéz belátni, hogy ezek az ideiglenes játszóhelyek még nem képviseltek különösebb értéket, építészeti és színpadtechnikai szempontból sem.

A debreceni Színkör homlokzata és alaprajza⁹

Az állandó színház építésének gondolata egyre inkább érelődött a vezetőség fejében. 1852-53-ban felterjesztéseket küldtek a kormányzathoz a színház megépítésének engedélyezésére. Az építés költségeit a Varga-szín eladásából befolyt összegből, kölcsön felvételével és kamatozó részvények kiadásával akarták finanszírozni.

1861-ben a közgyűlés határozatilag kimondta az állandó kőfalas színház felépítését: „Tisztelt közgyűlés! Kell színház, hiszen telik rá!...”⁸

A színház felépültéig (1861-65) a Debreceni Színkör szolgálta a színházba járókat.

Bár alaprajzát tekintve ez az első olyan épület, mely ténylegesen színházi funkció ellátására épült, mégsem szolgálhatta egész évben a debreceni nézőközönséget.

Ahogy neve is mutatja, debreceni Nyári Színkör, kizárólag a tavaszi-nyári-kora őszi időszakban volt alkalmas arra, hogy előadásokat tartsanak benne.

7 Sági 1965

8 Sági 1965

9 MOL Tt.

Az első, kőszínház építésére vonatkozó tervek 1855-ből származnak.

Ebből az évből két tervváltozatot is találtunk a levéltárban¹⁰: az egyik vélhetőleg Kirchner Ferdinánd, a másik Rveszner Károly munkája.

Bár a tervek arányaikban és sémájukban kompakt egységet alkotnak, de a város (kérdés, hogy anyagi vagy egyéb okokból kifolyólag) az osztrák építészek által javasolt színházterveket elvetette.

1855-ben Ybl Miklóst is felkérték, tervezzen színházat Debrecen városának. 1859 januárjában, 800 forint tiszteletdíj fejében Ybl el is küldte a romantikus stílusban készített terveket és az épület költségvetését. A kivitelezés költségét azonban túl magasnak találták, valamint sokan távolinak gondolták a helyszínt, melyet Ybl választott, így majdnem magakadt a színház építése.

A bizottmány ekkor kidolgozott egy javaslatot a színház két év alatti felépítésére, és a kivitelezési költség felső határát 150000 forintnál húzta meg.

Ismét felkérték Ybl-t, hogy készítsen egy másik tervet az újonnan kiszemelt telekre. Két vázlattervet adott be –egyik félköríves homlokzatú¹¹. Ezek esetében pedig már figyelembe vette a megadott keretösszeget is. Sajnos a két terv közül csak az egyik maradt fenn.

1861. március 13-ra közgyűlést hívtak össze, melyen kimondták, hogy még abban az évben meg kell kezdeni az építkezést. A színházi bizottmányt felkérték a tervek felülvizsgálatára, illetve utasítást adtak a színház 2 éven belüli befejezésére.

Mivel a tervezési megbízás kiadásakor nem volt versenytárgyalás, az alkotmányos városigazgatás betartatása végett a közgyűlés újabb tervező felkérésére utasította a bizottmányt, Szkalnitzky Antal személyében. 1861 márciusában már hiába hívták Ybl Miklóst Debrecenbe. Valószínűleg tudomására jutott, hogy Szkalnitzkyt is felkérték a tervek elkészítésére és a tervbemutatóra elfoglaltságaira hivatkozva nem ment el.

A megbízást így Szkalnitzky Antal nyerte el, a jelenleg is álló színház kivitelezése 1861-ben elkezdődhetett.

¹⁰ HBML

¹¹ Ezek a tervek elvesztek.

A pályázó építészek

Ybl Miklós és Szkalnitzky Antal

Ybl Miklós (1814-1891)

Ybl Miklós
(Pollák Zsigmond metszete)

Ez a tanulmány túl rövid ahhoz, hogy a 19. század egyik legnagyobb építészének teljes életművét bemutassuk. Ehelyett inkább munkásságának azon szakaszait szeretnénk kiemelni, melyek a színházépítészethez és Szkalnitzky Antalhoz kapcsolódhatnak. Az első ilyen kapcsolódási pont Koch Henrik nevéhez fűződik. Ybl 1836 és 1840 között Koch Henrik mellett dolgozott, aki nevezetesen Szkalnitzky Antal későbbi apósa lett. A következő dátum, amikor pályájuk keresztezte egymást, 1859, a debreceni színház tervpályázata. Elsőként Ybl-t kérték fel a teátrum terveinek elkészítésére. 4 vázlattevé is fűződik a nevéhez, de miután megtudta, hogy Szkalnitzky Antal is pályázik, elkerülve a konfrontációt, elállt a pályázástól. Ezek a tervek voltak Ybl első színháztervei.

1874-ben találkoztak újra Szkalnitzkyvel. Szkalnitzky tagja volt annak a bizottságnak, mely az Operaház építészeti programját hozta létre, majd a meghívásos pályázaton mindketten részt vettek.

Érdekes összehasonlítani Ybl debreceni terveit az Operáéval. A két terv keletkezése között 17 év telt el és ha ránézünk a rajzokra, hihetetlen mekkora különbségek találhatók. Míg a debreceni színház legfőbb funkciója Ybl tervein a reprezentáció lett volna (a színpad és a kiszolgáló terek használhatósága elég megkérdőjelezhető), addig az Opera éppen logikusan átgondolt, funkcionális és esztétikailag magas színvonalú megoldásaival emelkedett ki a kortársak alkotásai közül.

Szkalnitzky Antal (1836-1878)

Szkalnitzky Antal
(Illusztráció a
Vasárnapi Újság 1859. évi
51. számából)

Szkalnitzky Antal már meglehetősen fiatalon jó pár nyertes pályázatot és fontos megbízást mondhatott magáénak (1859: bécsi Rudolph-Stiftung tervpályázata, 1859: a Frankfurt am Main-i koncert-, és díszterem terve, az Akadémia palotájának kivitelezése). Valószínűleg kiváló referenciái miatt kérték fel a debreceni színház megtervezésére is. A korban jellemző volt, hogy az építészek partneri viszonyban álltak egymással. Szkalnitzky azzal az ifj. Koch Henrikkel társult, akinek az édesapjánál Ybl Miklós végezte gyakorlóéveit. (Később családi viszonyba is kerültek, miután Szkalnitzky feleségül vette Koch Henrik húgát.)

A debreceni Csokonai Színház épületét a dolgozat további részében mutatjuk be részletesen. Itt inkább Szkalnitzky későbbi munkáit szeretnénk röviden ismertetni, vissza-visszakapcsolódva debreceni tervéhez. A debreceni színház megépítése után 4 évvel tervezte a Somossy Orfeumot, mely végül nem az ő tervei alapján került kivitelzésre, hanem Hauszmann Alajos Pesti Német Színháza épült fel.

Az 1871-es évben két újabb színházat tervezett: Aradon és Székesfehérvárott. Az aradi színház különlegessége, hogy itt tervezett először nagyoszloprendes homlokzatot és sgraffito-díszítést a belső térbe. A színház mennyezeti dekorációja a debreceniéhez volt hasonlatos. Sajnálatos módon 1883-ban leégett, így eredeti állapotában ma már nem látható.

A fehértvári színház megjelenésében és méretében sokkal visszafogottabb, mint az aradi vagy a debreceni, tartózkodó neoreneszánsz homlokzata sokkal kevésbé díszes, mint az elődöké.

1873-75 között a Nemzeti Színház bővítésén dolgozott. A színház, hasonlóan az aradihoz, lakóépület szárnyak közé fogott. Szkalnitzky ezen a tervén továbbfejlesztette az aradi színház és az Egyetemi Könyvtár épületének terveit, csakúgy, mint az előbb említett épületeken megjelent a bejáratot hátrahúzással hangsúlyozó portikusz és az íves saroktorony. A színházat 1913-ban lebontották.

Ybl-lel nem csak a debreceni színház építésekor váltak vetélytársakká, az Operaház tervpályáztatán is mindketten részt vettek. Ez alkalommal Ybl került ki kettőjük közül győztesen.

Városi színház a 19. század második felében

A kolozsvári színház épülete

A miskolci színház épülete

A Habsburgokkal szembeni nemzeti ellenállás erősödése nem csak a politikában volt érezhető. A kultúrában ugyanúgy elindult a törekvés a függetlenedésre. A "kulturális forradalom" egyik sarokpontja volt a színház élet szervezetének bővítése, ezen belül is a vándortársulatok támogatását és a kőszínházak megteremtését tűzték ki elsődleges célként.

A színház épületének már pusztán léte is egy sokkal szervezettebb formát közvetít. A színház a város kezelése alá kerül, a város felelősséggel tartozik iránta. A színházi élet irányítása már nem egy-egy lelkes csoport vagy egyeslet kezében volt, hanem az egész helyi közösség befolyása alatt állt, ezzel is erősítve a nemzeti összetartozás érzését. Egy állandó színházi épület nem csupán a kedvezőbb feltételek biztosítását szolgálta, de a város kultúrájának és polgárságának is egyfajta szimbóluma volt.

A vidéki városok felismerve, hogy keretet kell szabni a kulturális események számára, rohamos építkezésekbe kezdtek. A 19. század közepétől kezdve Magyarország színházainak száma szépen elkezdett növekedni: elsőként a budapesti színházak szaporodtak, majd Kolozsvár, Szabadka, Miskolc, Debrecen, Székesfehérvár és Arad¹² is templomot emelt Tháliának.

A székesfehérvári színház épülete

Az aradi színház épülete

	<i>Pesti Magyar Színház 1837</i>	<i>Miskolci Nemzeti Színház 1847-57</i>	
	<i>Budai Népszínház 1861</i>		Debreceni Csokonai Színház 1861-65
	<i>Operaház 1875-84</i>	<i>Székesfehérvári Színház 1874</i>	
		<i>Békéscsabai Városi Színház 1879</i>	
		<i>Szombathelyi Nemzeti Színház 1880</i>	
		<i>Pápai Városi Színház 1881</i>	
		<i>Szegedi Nemzeti Színház 1882</i>	
		<i>Tatai Várszínház 1889</i>	
	<i>Somossy Orfeum 1894</i>	<i>Nyíregyházi Városi Színház 1894</i>	
	<i>Magyar Színház 1897</i>	<i>Pécsi Nemzeti Színház 1895</i> <i>Kecskeméti Városi Színház 1895</i>	
	<i>Vígszínház 1895-96</i>		

A 19. században épült magyar színházak

A dolgozat további részében az egyes tervek tematikusan szeretnénk elemezni, mert így jobban szemléltethető az egyes tervek különbözősége, az egyes építészek eltérő habitusa, térszervezési módszerük, mely funkciókat tartották a legfontosabbnak és terveik mennyire elégítették ki a kor színházának követelményeit.

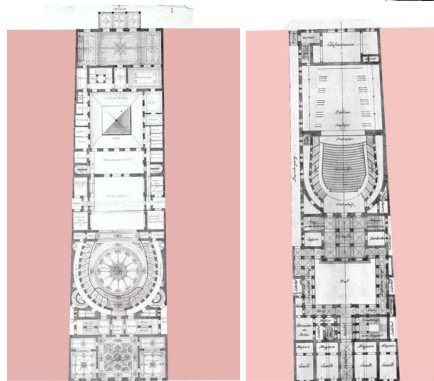
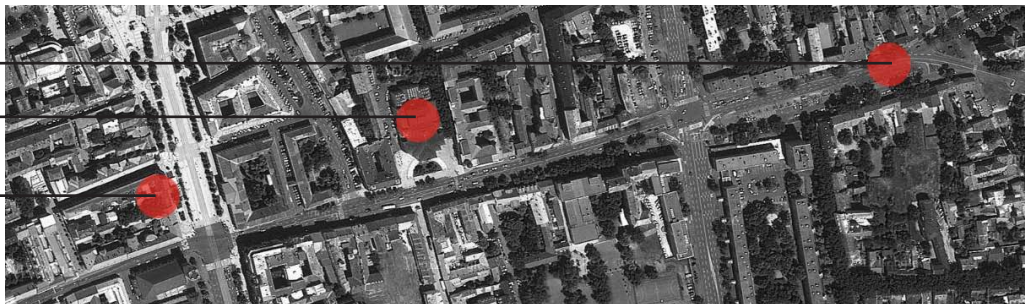
A helyszínválasztás és a beépítés sajátosságai

A színház tervezett helyszínei

Ybl Miklós 1. és 2. terve, 1859

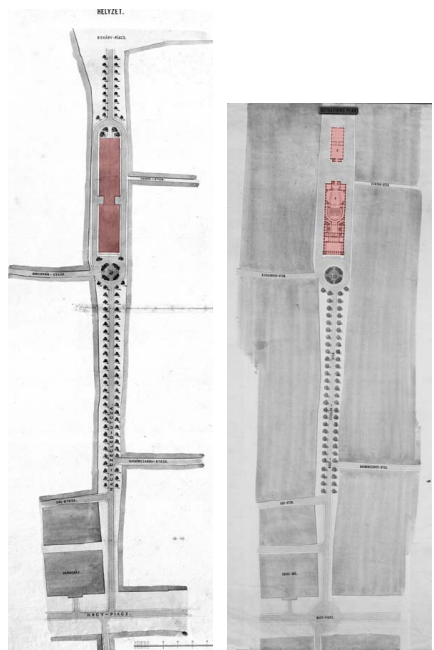
Ybl Miklós 3. terve,
Szkalnitzky terve, 1861

Kirchner Ferdinánd és
Rveszner Károly terve, 1855

Kirchner Ferdinánd
terve, 1855

Rveszner Károly
terve, 1855

Ybl Miklós 1. terve,
1859

Ybl Miklós 2. terve,
1859

Kirchner Ferdinánd tervének helyszínéeként a korabeli források szerint a Piac-Simonffy utca sarkán lévő telek szolgálhatott.

A terv érdekessége, hogy zárt sorú beépítést mutat. Az effajta beépítési mód nem túl szokványos, a színházak általában szabadon álló tömegek voltak.

Rveszner Károly terve ugyanerre a telekre született, ez is zárt sorú beépítést mutat.

Míg Kirchner Ferdinánd tervén a színház a tömeg hátsó felén található, előtte utcafronti üzletek sorával, Rveszner tervén a kiegészítő funkciók a telek nyugati végében találhatóak.

Ybl Miklós első két tervváltozata a Kossuth utca várostól távolabb eső részére (a mai Vöröstemplom helyére) készült. A telek furcsa, hosszú és keskeny alakjából következett, hogy Ybl is egy hosszanti tengelye mentén igen jelentősen elnyújtott épületet tervezett.

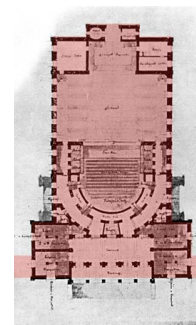
Az első terv sajátossága, hogy két egységből áll, melyet középen egy nyaktag köt össze.

A második terven már egy viszonylag rövidebb épület látható, mely mögé a díszletraktár, mint különálló tömeg tartozott. A terveket elvetették, a város túl távolinak találta a helyszínválasztást, túl messze esett az akkori városmagtól.

1861-ben új telket választottak a megépülő színház számára. Ez már a Czeg-léd (ma: Kossuth)

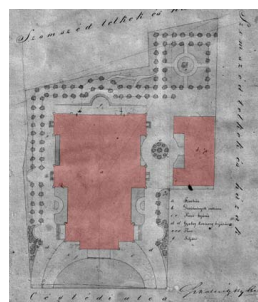
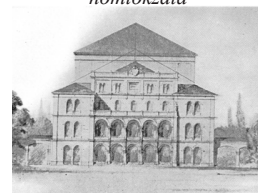
utca városközpontjához közelebb eső felén volt. Ybl Miklós ide is elkészítette az immáron 3. tervváltozatát. Eközben Szkalnitzkyt is felkérték a városi színház épületének megtervezésére, ugyanerre a telekre. Mindkét terv szabadonálló beépítést mutat.

Ybl tervén a színház két oldalról egy-egy fedett átjáróval csatlakozott a szomszédos épületekhez. Szkalnitzky tervén a színház épülete nem tartalmazta a díszletraktárt, annak külön épületet emelt volna, a színház keleti oldalán. Szkalnitzky tervén a színház épülete nem tartalmazta a díszletraktárt, annak külön épületet emelt volna, a színház keleti oldalán.

Ybl Miklós 3. terve, 1861

Ybl Miklós 3. tervének
homlokzata

Szkalnitzky Antal terve, 1861

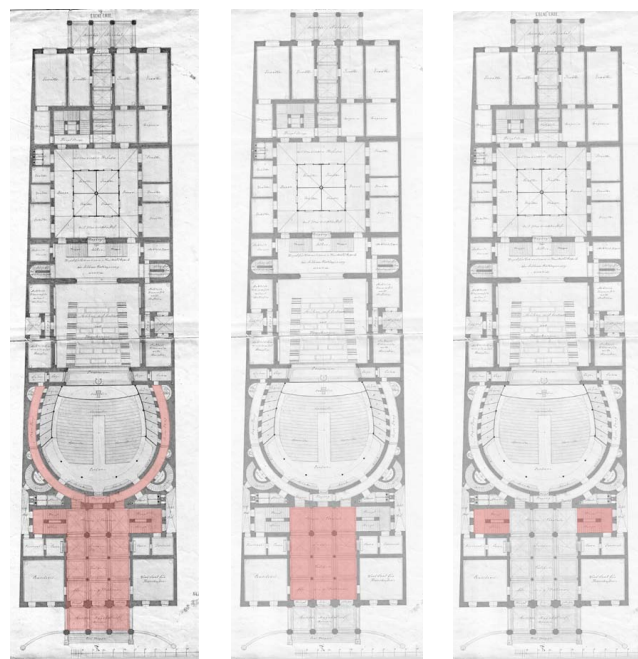
Közlekedőterek, előcsarnok, díszlépcső

Kirchner Ferdinánd terve

A közönség a kocsíathajtó felé kinyúló előtér felől juthat be az épületbe. Belépés után egy 9 osztatú, négyzet alakú előcsarnokba érkezünk, melynek két oldalán vendégeket kiszolgáló helyiségek - cukrászda és az urak váróterme - kaptak helyet. A váróterem hátsó traktusában, két oldalon található a kassza.

Az előcsarnokból továbbhaladva, egy kisebb, harántirányú tér következik, melynek két végén helyezkedik el a felsőbb szintekre vezető lépcső. Ezen térből pedig a nézőteret övező folyosóra jutunk, melynek lezárását mindkét oldalon a proscénium-páholy előtere adja.

A vendégek fogadására, közlekedésére szánt terek aránya az épület egészéhez viszonyítva nem túl számottevő, azonban, ha csak a közönség számára elérhető területet vesszük figyelembe, akkor már jelentős méretűnek tekinthető. Együttes területük körülbelül a nézőtérrel egyezik meg, és ha levesszük a közlekedőket, akkor látható, hogy Kirchner igazán nagyvonalú, reprezentatív előcsarnokot tervezett.

közlekedő területek

előcsarnok

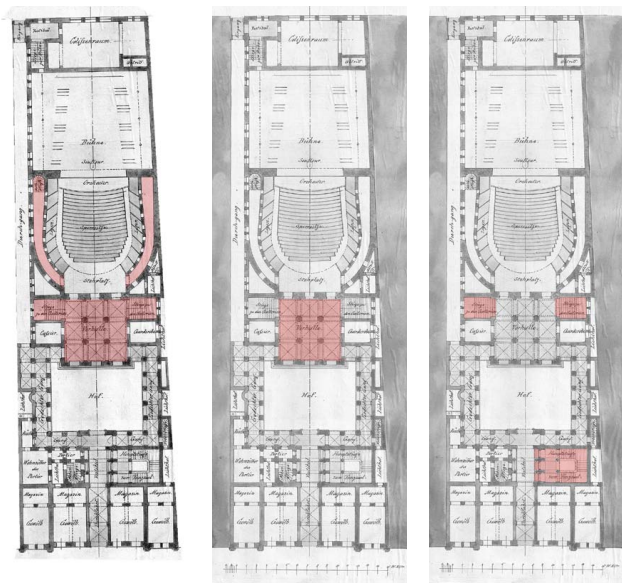
díszlépcső

Rveszner Károly terve

Ahogy korábban olvastuk Rveszner tervén a színházat más közéleti funkciót betöltő terek előzik meg. Ezeken áthaladva, a belső udvar után érkezünk meg a színház előcsarnokába, mely csakúgy, mint Kirchner tervén 9 osztatú, négyzetes tér. Azonban itt a díszlépcső nem külön teresedésből nyílik, hanem a tér hátsó harmadának két oldalán helyezkedik el. Az előcsarnokon keresztülhaladva itt is egy térbővületbe érkezik a látogató. Ez a teresedés azonban belenyúlik a nézőtér hátsó részébe, így a páholyok, valamint az utolsó széksor zárja le. A nézőteret körülvevő folyosókra pedig ezen tér két oldaláról juthatunk el. A folyosó végén nincs külön előtér kialakítva

a proscénium páholyok számára, ahogyan azt Kirchner tervén láthattuk, a körfolyosó végét a színpad fala képi. Rveszner egy másik díszlépcsőt is kialakított a kiegészítő funkciókat magába foglaló épületrészben. Ennek elhelyezkedése igen érdekes, hiszen az épületbe egy keskeny folyosón juthat be a látogató, mely folyosó a belső udvart körülvevő árkádkhoz vezet. A szűkös közlekedő és az árkád találkozása előtt, jobb oldalon található a tágas díszlépcső, melynek kialakítása sokkal nagyvonalúbb, mint a színház előcsarnokából nyílóé.

Az előcsarnok egyébként igen tágas és a belső udvarral való közvetlen kapcsolatának köszönhetően még inkább annak hathatott volna.

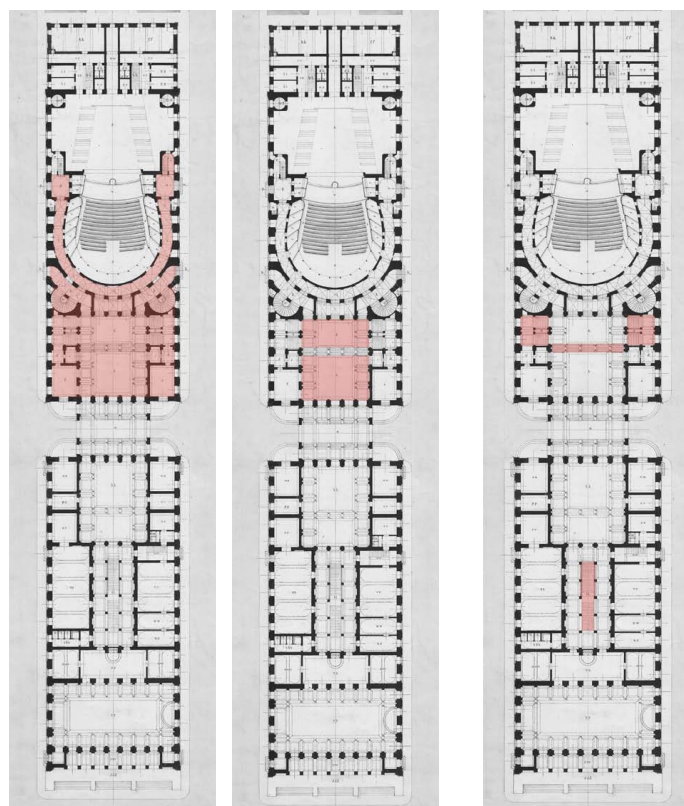

közlekedő területek

előcsarnok

díszlépcső

Ybl Miklós 1. terve

közlekedő területek

előcsarnok

díszlépcső

egyezik meg. A terem másik oldalán az öt bejárat nyílás található. Ezek lépcsőin fellepve a két oldalon kialakított, emeletre felvezető dízlépcső előterébe érkezünk. Innen haladhattak tovább a látogatók a nézőteret körülvevő folyosóra, melynek végein a proscénium páholyok előterei kerültek kialakításra.

Újdonság azonban, hogy ezen előterekből egy-egy „U” alakú lépcsőház nyílik.

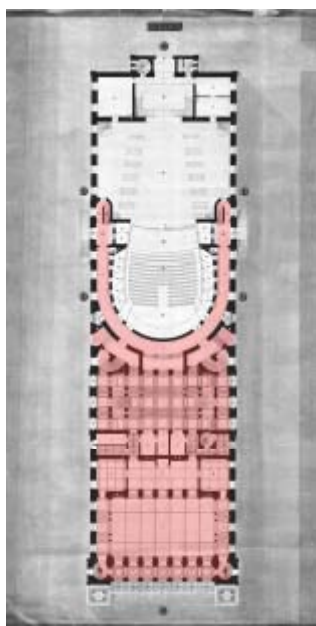
A korban úgy tartották, hogy a társasági élet fő színterei a lépcsők és az előcsarnokok, hiszen itt gyűlhetek össze az emberek időről-időre, beszélgettek, valamint élvezték, hogy innen könnyedén figyelhették a másikat. Ybl terve megfelelt a kor elvárásainak, hiszen a kiegészítő tömb területének csaknem fele ezt a funkciót szolgálta. Sőt, magában a színház épület területének is igen nagy hányadát ezek teszik ki.

Ezen terv sajátossága, hogy Ybl két tömböt tervezett, melyeket nyaktaggal kötött össze. Az első egységben különböző kiszolgáló funkciók kaphattak helyet, ugyanúgy, ahogy ezt az előzőekben bemutatott tervnél láthattuk.

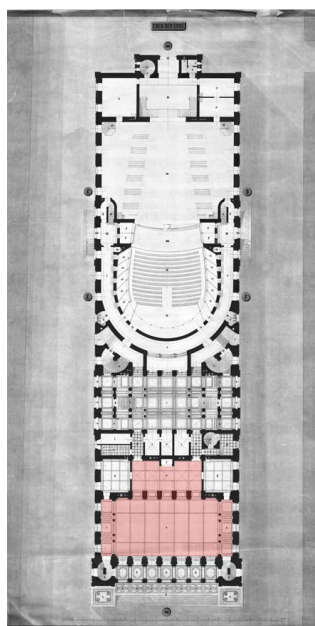
A kiegészítő tömb esetén a belépés után harántirányú, téglány alaprajzú előcsarnokba érkezik a látogató, melyből továbbhaladva egy elnyújtott, hosszanti térbe jut, melynek két oldalán különböző helyiségek kaptak helyet, tengelyében egykarú dízlépcső található. A lépcső kialakítása igen nagyvonalú, hiszen a három osztatú közlekedő teljes középső traktusát elfoglalja. Ezután ismét térbővület következik, melyből az összekötő nyaktagon keresztül eljutunk magába a színház épületbe.

Ebbe a tömbbe belépve szintén téglány alaprajzú előtérbe érkezünk, melynek szélessége a nyaktagéval

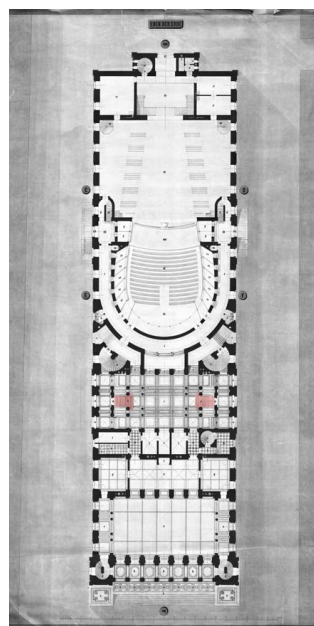
Ybl Miklós 2. terve

közlekedő területek

előcsarnok

díszlépcső

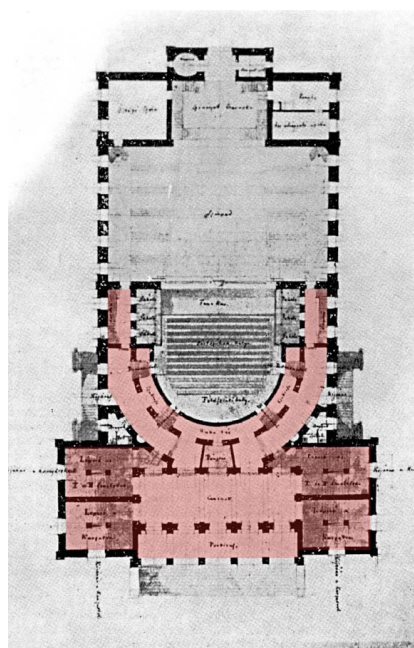
Ez a terv ugyanazon telekre készült, mint az imént ismertetett, ám ebben az esetben a színházépület egy tömb, ahol nincsenek olyan kiegészítő funkciók, mint az első változatban. Ha összevetjük a kettőt, megfigyelhetjük, hogy a színház tömege ez esetben nyújtottabb lett. Ugyan Ybl kissé megnövelte a színpad méretét is, mégis a vendégek fogadására, illetve közlekedésére szolgáló helyiségek bővítése okozta a méretbeli különbség java részét.

A héttengelyes bejáraton keresztülhaladva ezúttal is téglány alaprajzú előcsarnokba érkezünk, melyből egy 5 tengelyes „kapun” át egy kisebb teresedésbe jutunk, melynek két rövidebbik oldalán egy-egy helyiség található. Innen két szűkebb folyosó következik, melyekről a mosdó blokkok közelíthetők meg. A folyosók a két oldalon futó díszlépcsőház előterébe vezetnek. A lépcső igazán nagyvonalú. A földszintről a tér közepén indul el egy-egy kar, a felsőbb szinteken azonban már három lépcsőkar segíti a közlekedést.

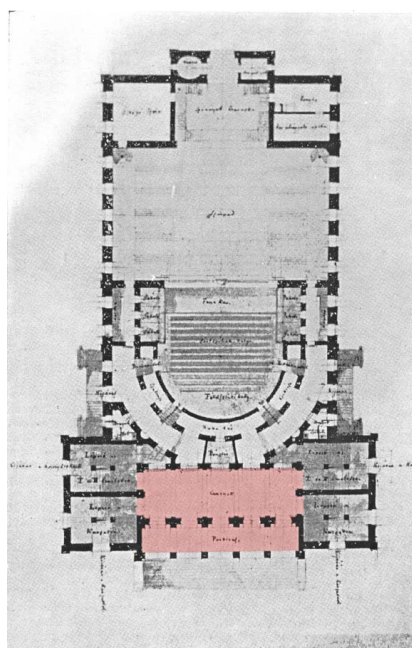
Innen továbbhaladva a nézőteret övező folyosó következik, ennek végein ez esetben is a proszcénium páholy előterei helyezkednek el. Azonosság az első tervvel, hogy itt is egy-egy „U” alakú lépcsőház nyílik az előterekből.

Ybl ez esetben még nagyszabásúbb közösségi tereket alkotott. Azonban itt a vendégek számára létesített terek és a kiszolgáló funkciók aránya nagy mértékben eltolódott. Egyértelműen a reprezentatív terek a hangsúlyosak, a látogatók számára nagyon kényelmes épületet eredményezve. A színpad mélyebb lett az első terven szereplőhöz képest, ám az a mögötti terek mérete körülbelül a felére csökkent. Nem szabad azonban megelégednünk a különálló díszletraktárról, melynek köszönhetően az épület megfelelően ki tudta szolgálni funkcióját.

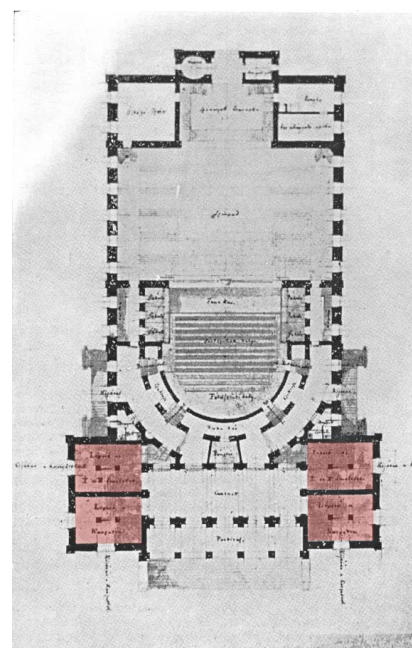
Ybl Miklós 3. terve

közlekedő területek

előcsarnok

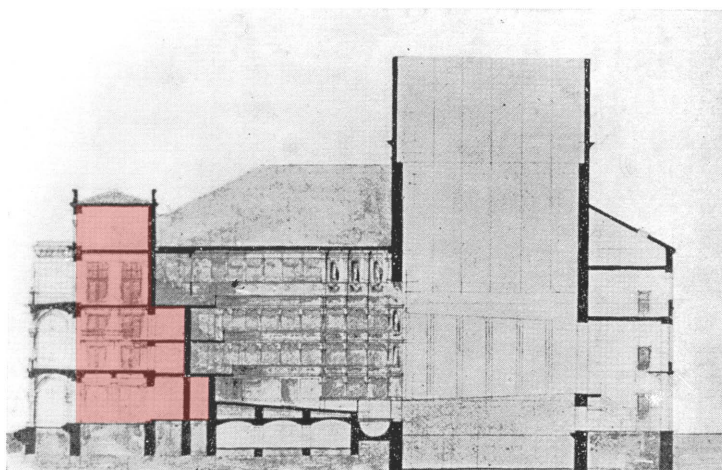

díszlépcső

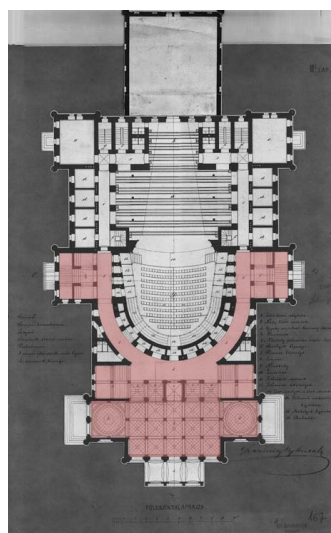
A mester harmadik terve már a mai színház telkére készült. Az előlépcsőn feljutva 5 tengelyes portikusz következik, melyből egy igen csak nyújtott, harántirányú, téglány alaprajzú előcsarnokba érkezik a látogató. A két rövidebbik oldalon vannak a lépcsőházak, melyek a homlokzaton saroktoronyként jelennek meg. Az előcsarnokból egyből a nézőteret övező folyosóra jutunk, mely szintén a proszcénium-páholy előterében végződik. Érdekesség, hogy erről a folyosóról két oldalt kijárat nyílik, ahonnan a beépítéseknel említett fedett átjárókba jutunk.

Az előbb ismertetett tervvel szemben, itt a közösségi és a kiszolgáló terek aránya kiegyenlített, ám mindkettő mérete jelentős mértékben lecsökkent. A korábbi terveken szereplő nagyvonalú előcsarnokok helyett itt egy széles, ám rövid termet figyelhetünk meg, amely körülbelül akkora, mint az első tervek díszlépcsőinek előterei voltak. Ráadásul míg az első két terven szereplő díszlépcsők terei additívan csatlakoztak az előcsarnokhoz, itt annak szerves részévé válnak. A négy lépcsőház sokkal zártabb kialakítású, mindegyik csak egy-egy karral csatlakozik az előcsarnokhoz.

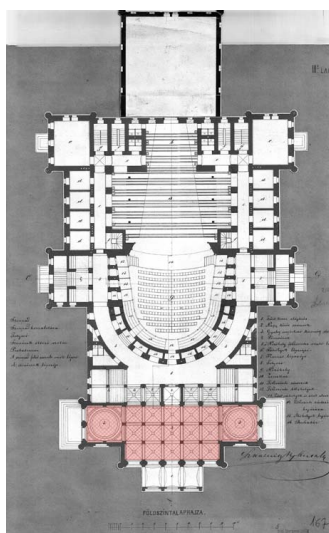
Habár a kiszolgáló terek mérete a második tervével megegyezik, itt nem volt különálló díszletraktár kialakítva, így az épület nem tudta megfelelő mértékben ellátni fő funkcióját.

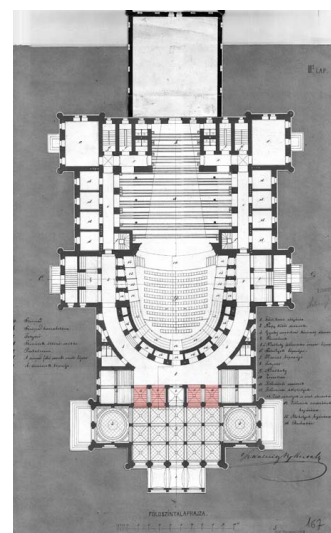
Szkalnitzky Antal terve

közlekedő területek

előcsarnok

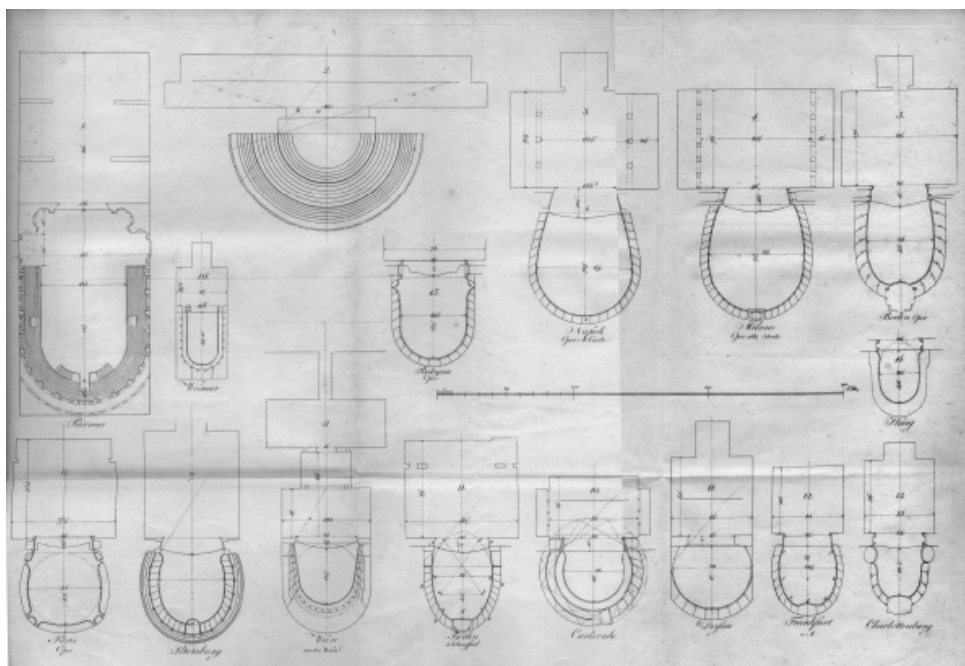

díslépcső

A Szkalnitzky-féle terven érdekes bejáratú megoldást figyelhetünk meg. A főhomlokzaton 3 tengelyes portikuszt alakított ki kocsithajtó gyanánt, a gyalogos bejárat pedig két oldalról közelíthető meg. Míg a kocsival érkezők egyből a harántirányú előcsarnokba léptek be, addig a gyalogosan érkezők számára ez előcsarnokot egy-egy négyzetes tér előzte meg. Az előcsarnokot 8 darab pillér tagolta, melyek a keresztboltozatot tartották. Innen a két-két szélső tengelyben elhelyezett díslépcsőn juthatunk fel a nézőteret övező folyosóra. Két oldalra négyzetes tér nyílt a lépcső tetejéről. A nézőteret körülvevő folyosó végeiből egy-egy lépcsőház nyílt oldalra, illetve a színpadi kiszolgáló helyiségek felé is tovább haladhattunk.

A közösségi terek és a kiszolgáló funkciók aránya ezen a terven az utóbbiak irányába tolódik el, ám ez nem jelenti azt, hogy a fogadó terek szűkösek lennének. Szkalnitzky kellemes arányú előcsarnokot tervezett, melyből kényelmes díslépcső vezet tovább a nézőtér irányába.

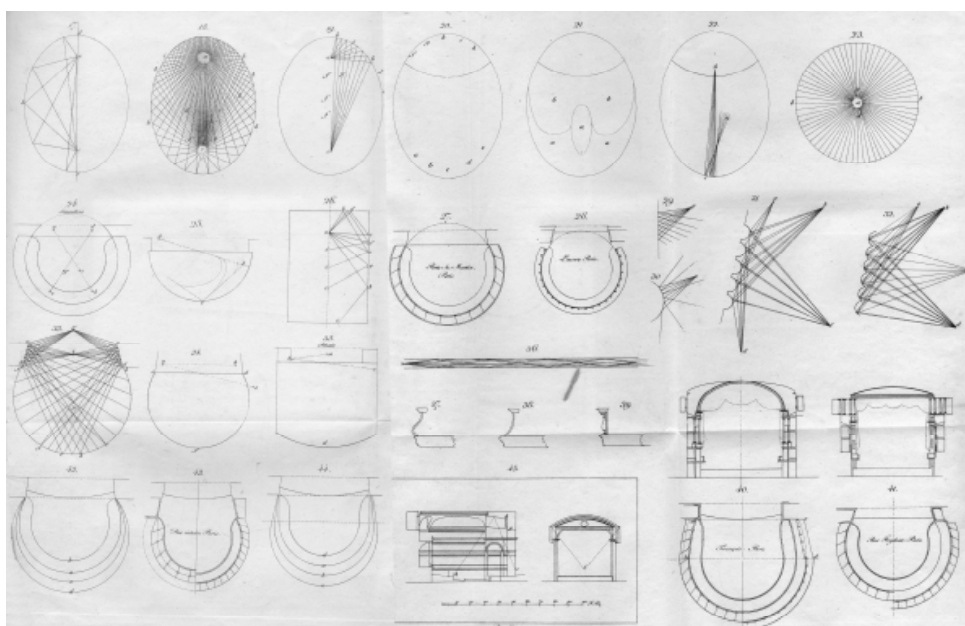
Ybl-el ellentétben Szkalnitzky nem spórolt a kiszolgáló terek méreteivel, a színház működéséhez szükséges, megfelelő arányú tereket hozott létre a színpad körül, illetve különálló díszletraktárt is tervezett -melyet azonban nem építettek meg.

Nézőtér formája¹³Nézőtér alaprajzi változatai¹⁴

A kor színházaiban a nézőterek formáját a barokk színházak hagyományai alapján alakították ki az építészek. A kezdetekben gyakorta alkalmaztak téglalap alaprajzú nézőteret, mely akusztikai szempontból igen előnyös kialakításúnak számít a mai napig. A 17. században a téglalap mellett alkalmazták még az „U”, a patkó és az ovális formákat is.

A 18-19.században, az európai polgárság - bourgeoisie- hatására éri el tetőpontját a színházépítészet, melynek következtében néhány új alaprajzi forma is megjelent. Ezek az ellipszis, a kör és a harang alakú nézőterek. A mesterek az auditorium lehető legjobb hangzását kívánták biztosítani, így folyamatosan formáltál annak alaprajzát, a páholyok elválasztófalainak, a mellvédjeinek kialakítását. Ezek mind-mind fontos szerepet játszottak az új alaprajzi elrendezések kialakulásában.

A legtöbb építész az ellipszis formát tartotta a legmegfelelőbbnek a terem akusztikai követelményeinek kielégítésére.

13 A. B. Sevillano, A. Giménez, R. Lacatis and R. Cibrián 2008

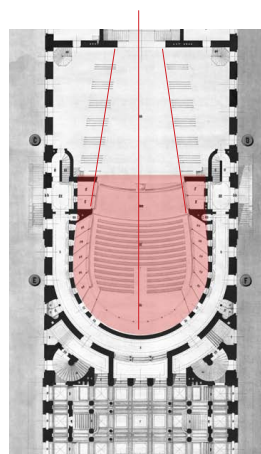
14 C. Langhans 1810

„U” alak

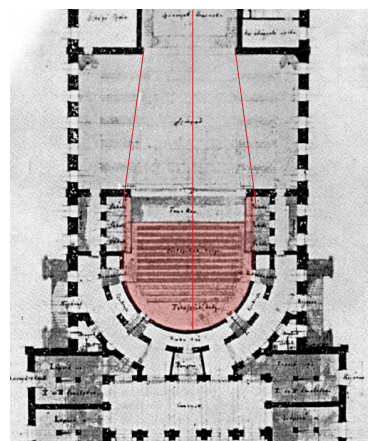
A nézőtér „U” alakú kialakítása Ybl Miklós második és harmadik tervén figyelhető meg.

Mindkét elrendezés esetén az előszínpad két oldalán kaptak helyet a proszcénium páholyok.

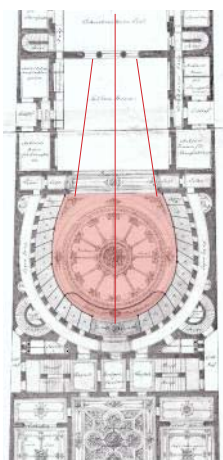
Az első terven a nézőtér ívesen csatlakozik a színpadhoz, míg a harmadik tervén egyenes lezárású.

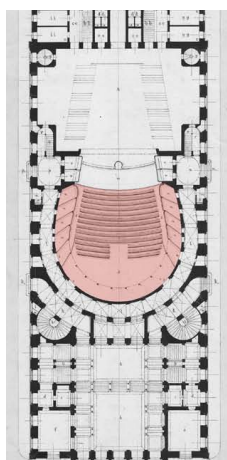
Ybl Miklós 2. terve, 1859

Ybl Miklós 3. terve, 1861

Kirchner Ferdinánd t.

Ybl Miklós 1. terve

Patkó alak

A nézőtér patkó alakú formálása Kirchner Ferdinánd és Ybl Miklós első tervén szerepel.

Mindkét terven megfigyelhető az imént említett proszcénium-páholyok kialakítása az előszínpad két oldalán.

Érdekes, hogy Ybl első tervváltozatában még ezt a nézőtéri formát alkalmazza, míg két későbbi tervén az „U” alakút.

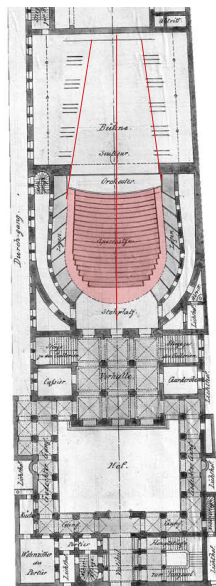
Kirchner tervén a színpad és a nézőtér csatlakozása egyenes vonalban, míg Ybl tervén ívesen történik.

Harang alak

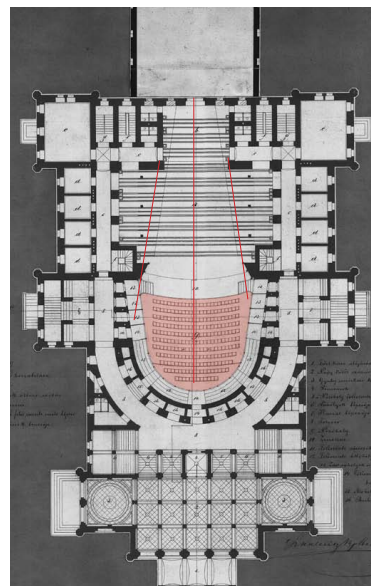
A nézőtér harang alakú kialakítását Rveszner Károly és Szkalnitzky Antal tervein figyelhetjük meg.

Ezen formálásnak a jellegzetessége, hogy míg a nézőteret körülvevő falak kívülről az alapvető „U” alakot adják, addig a belsőben -a páholyok kialakításának köszönhetően- a nézőtér a színpad felé kiszélesedik.

A nézőtér és a színpad találkozási pontja mindkét terv esetében ívesen történik. Érdekes azonban, hogy Rveszner tervén az ívet csak a zenekari árok kialakítása adja, míg a színpad egyenes záródású. Szkalnitzky tervén pedig a színpad ívét követi a zenekari árok is.

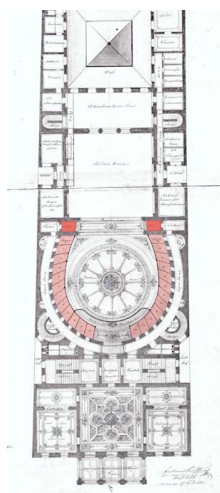

Rveszner Károly t.

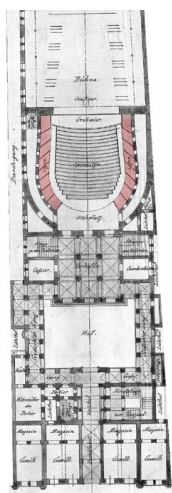

Szkalnitzky Antal terve

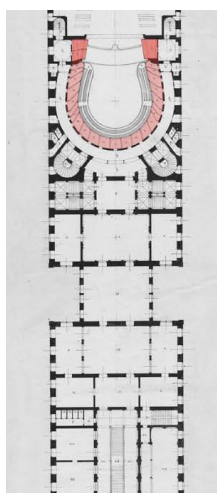
Nézőtéri páholyok, proszcénium páholy

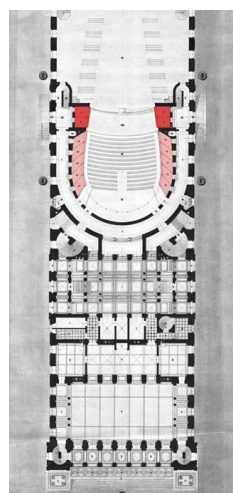
Kirchner Ferdinand t.

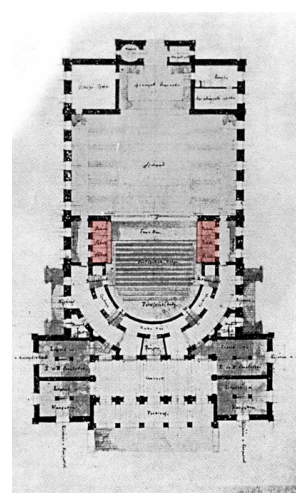
Rveszner Károly t.

Ybl Miklós 1. terve

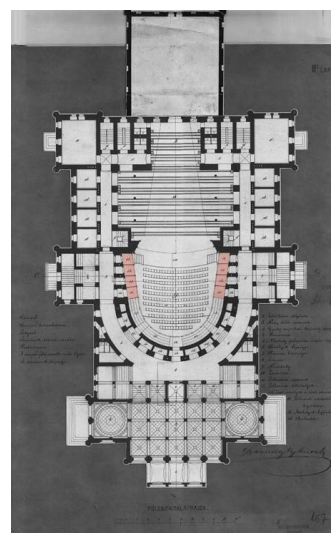
Ybl Miklós 2. terve

Ybl Miklós 3. terve

A páholyok megjelenése a színházban egyidős a támogató polgárság megjelenésével. Adomány fejében a támogató családok saját, névre szóló, elkülönített helyet kaptak a színházban.

A páholyok közül is kiemelt helyet kapott az ún. proszcénium páholy (=főúri páholy), mely általában az előszínpad két oldalán volt elhelyezve. Első ránézésre furcsának tűnhet, hogy pont a színpad szélére kerültek a kiemelt helyek, de ennek tudományos magyarázata van, melyet a látókör szerkesztése magyaráz. A szerkesztési szabályok alapján innen látható legnagyobb szögben a színpad. (Az más kérdés, hogy a díszletek és a színpadkép szinte minden esetben a színpaddal szemben ülő nézőknek nyújtanak egységes térélményt.)

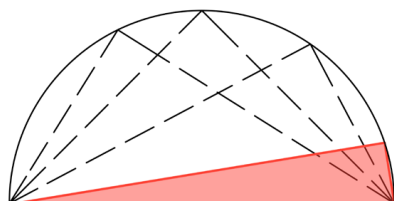

Szkalnitzky Antal terve

A zenés színházak alapvető, történelmi formája kétségtelenül a „patkó”. A 18. században Itáliából kiindulva, egész Európában elterjedt ez a patkó alaprajzú, több szintes, erkélyes, páholyos kialakítás. Az idő előrehaladtával a páholyok száma fokozatosan csökkent, mígnem az újabb színházakban már egybefüggő erkélyeket alakítottak ki, azonban az alaprajzi formálás –patkó alak- nem, vagy csak csekély mértékben változott. –München: Nemzeti Színház, Drezda: Semper Operaház.¹⁵

Látókör szerkesztése

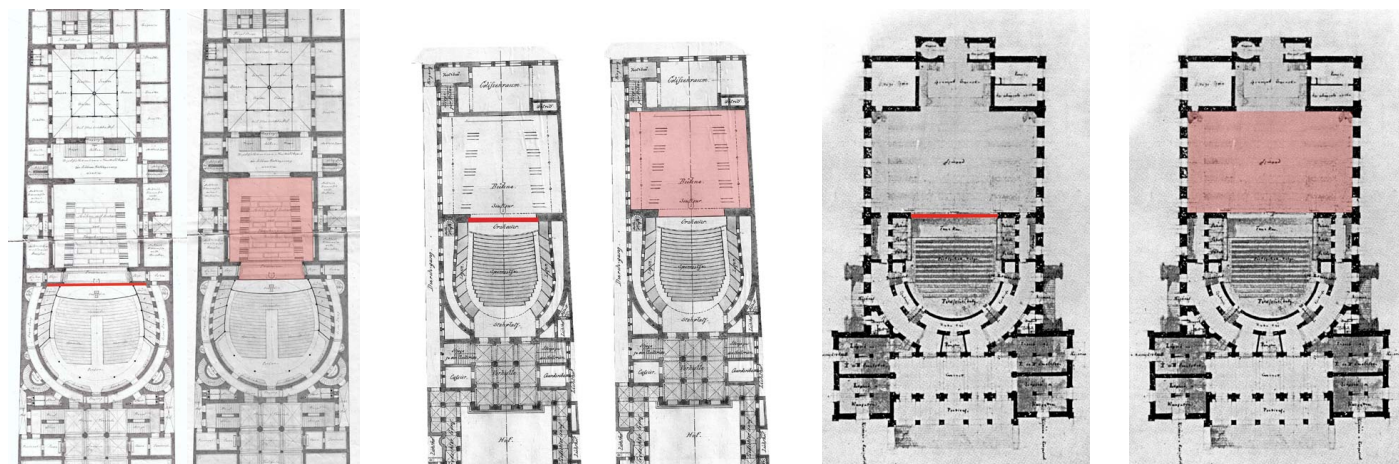
Az ábrán is látszik, hogy az adott ívhez tartozó látószögek közül a pirossal jelzett háromszög szöge a legnagyobb. Ez az oka annak, hogy a proszcénium páholy az a hely, ahonnan a legjobb a belátás a színpadra.

Az 1855-ből származó tervek és Ybl első két terve a páholyok elrendezése tekintetében viszonylag egységes képet mutat: a nézőtér hátsó falai mentén, két szélén helyezkednek el.

Ybl harmadik és Szkalnitzky tervén a földszinten csupán 6 ill. 8 páholy van, ezek is az előszínpad közelében. A páholyok csekély számát azzal magyarázhatjuk, hogy a terveken a zártisékek mellett jelentős mennyiségű állóhelyet is próbáltak biztosítani a tervezők, ezeket a nézőtér hátsó karéja mentén pozicionálták.

¹⁵ E. Mommertz, Müller-BBM 2009.

Kirchner Ferdinánd t.

Rveszner Károly t.

Ybl Miklós 3. terve

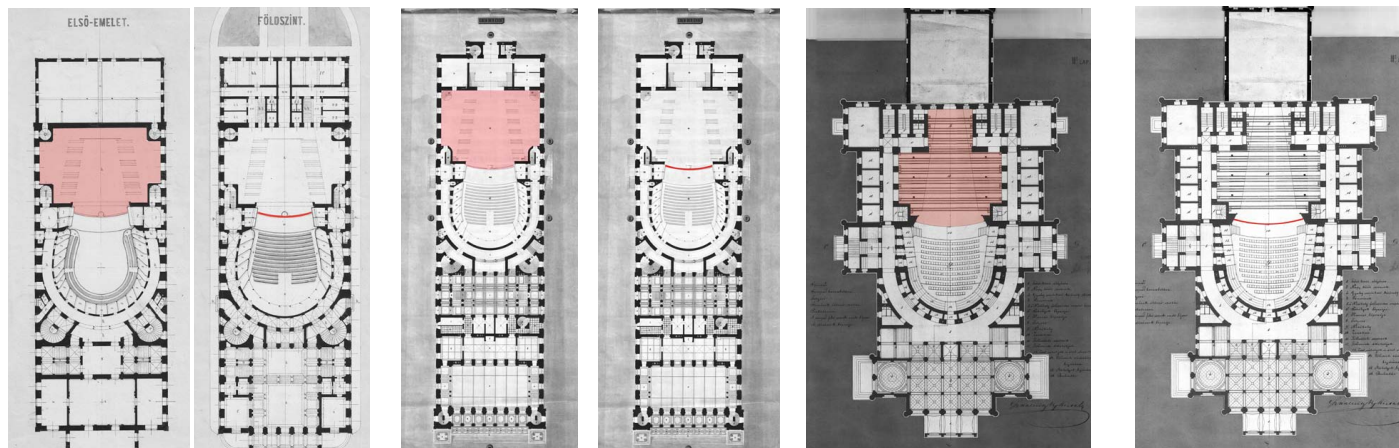
A színpadok vizsgálata során többféle csoportosítás is lehetséges volna (van-e elő-;oldal-; hátsószínpad, milyen az alakja, arányai, mélysége, lejtése...), mégis amellett döntöttük, hogy nézőtérhez való csatlakozása alapján csoportosítjuk őket (az előszínpad egyenes vagy íves-e). Ez alapján Kirchner Ferdinánd, Rveszner Károly és Ybl Miklós harmadik terve egyenes vonallal záródó előszínpaddal rendelkezik, míg megelőző két tervének ill. a Szkalnitzky Antal által elképzelt színháznak íves vonalú előszínpada van.

A tervekről általánosságban elmondható, hogy alakjuk téglány, mélységük nem jelentős.

Megdöbbenő, hogy Ybl harmadik tervén mekkora színpadot tervezett előző két tervéhez és Szkalnitzky színpadához képest. A megépült színpadról a korabeli híradások azt mondták, hogy az volt az akkori színpadok közül a legnagyobb és legkorszerűbb. Ennek fényében elképzelhetjük, mekkora szenzáció lett volna Ybl majdnem kétszer akkora méretű színpada.

Az adott korban még nem igazán volt jellemző, hogy oldal-; és hátsószínpadot építsenek. Egyedül Szkalnitzky tervén figyelhető meg kisebb teresedés a színpad mögött, ám ennek mérete olyan kicsiny, hogy különleges jelentőséget nem tulajdoníthatunk neki (esetlegesen az éppen nem használatos díszletek tárolására szolgálhatott).

A terveken szereplő összes színpad rendelkezik bizonyos lejtéssel. A barokk színház jellemzője volt az ún. „ferde színpad”, vagyis, hogy a perspektíva érzékeltetése érdekében nem csak a díszleteket festették egyre távolibbnak, hanem maga a padló is hozzájárult az érzéki csalódáshoz.

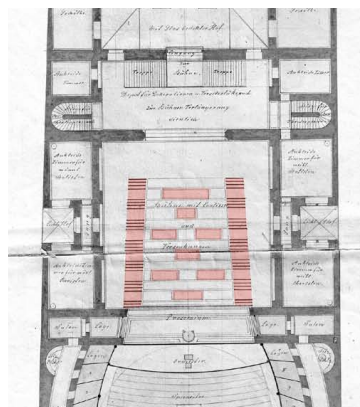

Ybl Miklós 1. terve

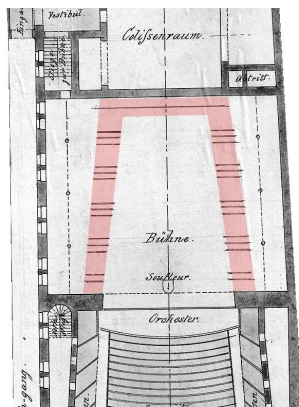
Ybl Miklós 2. terve

Szkalnitzky Antal terve

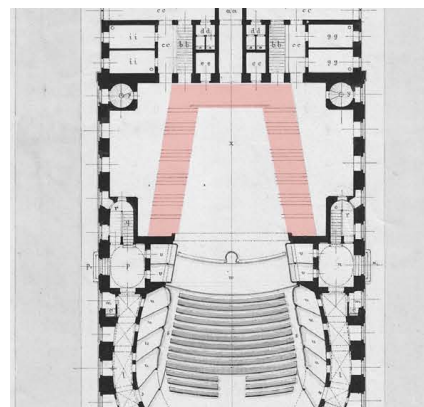
Színpadtechnika

Kirchner Ferdinánd t.

Rveszner Károly terve

Ybl Miklós 1. terve

A 19. század első felében nem volt jellemző, hogy minden előadáshoz új díszlet készüljön. Igen gyakran ugyanabban a térben játszódtott minden darab. Ez alól csak az operák képeztek kivételt.

A magyar díszletgyártás ekkor még gyerekcipőben járt, egyedül a Nemzeti Színháznak volt saját díszletfestője. A díszleteket többnyire német, osztrák és itáliai mesterek készítették.

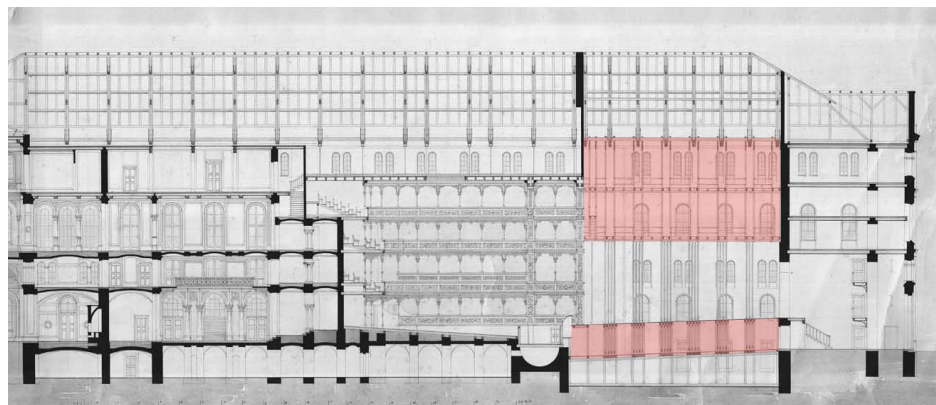
A díszletelemek mozgatását a 17. század óta rendkívüli nagy népszerűségnek örvendő kulisszarendszer tette lehetővé. Előnye abban rejlett, hogy gyors, akár nyíltszíni változás kivitelezésére is alkalmas volt. A síneken vagy kocsikon mozgatott kereteket csak kihúzták a színpad szélére és már betehették is az előre odakészített, új elemet. Ha a változás mégis hosszabb időt vett igénybe, felülről leengedtek egy takaró függönyt (=felhőt), amely az adott pár percre elvonta a figyelmet a háttérben dolgozó színpadi munkásokról.

Mai szemmel azt mondhatjuk, hogy a kulisszáknak (technikailag) gyorsaságuk volt az egyetlen előnyük. A színpadkép egymás mögé állított rétegekből épült fel, melyek igen gyakran elfoglalták szinte az egész színpadot. A színészi játék tere ezáltal a színpad első részébe szorult.

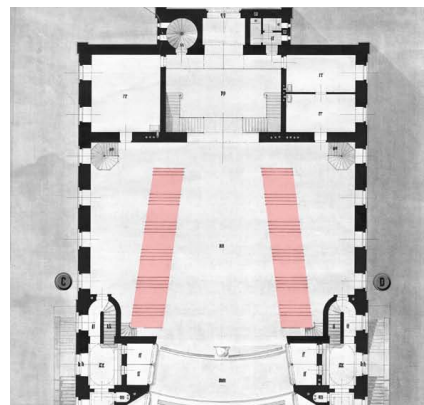
A másik felvethető probléma, hogy ezek a díszletek vászonra voltak festve, ezért tűzveszélyességi szempontból sem voltak a legideálisabbak (főként petróleum világítás mellett). Másrészt nehezen keltették adott esetben azt az illúziót, hogy kemény, nehéz szerkezetek, ha például egy kőfalat kellett ábrázolniuk.

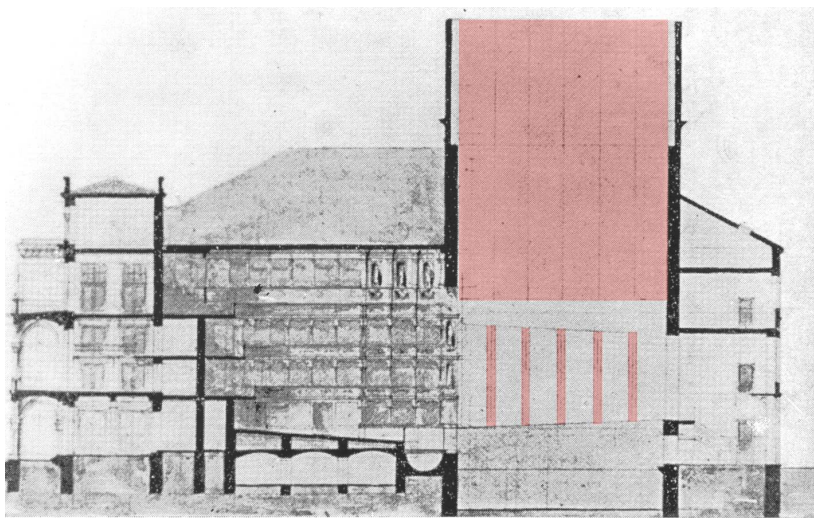
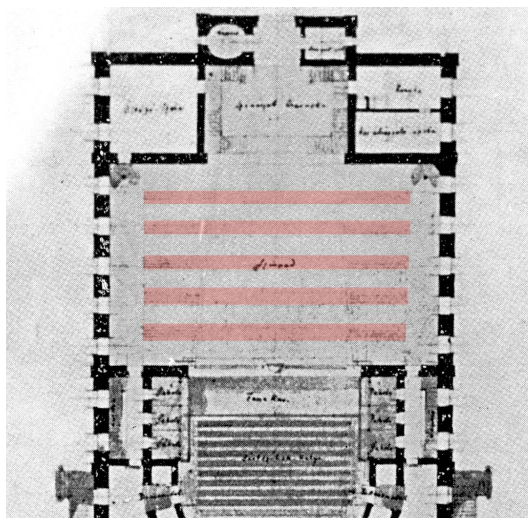
A kulisszarendszert felváltó szobadíszletek (falakkal határolt) az 1850-es években jelentek meg először a budapesti színpadokon.

A színpad hátulját horizont-függöny zárta le.

Ybl Miklós 2. terve

Ybl Miklós 3. terve

A zsinórpadlás megjelenése nagy előrelépés volt, ha a díszletek mozgatásának tekintetében. Segítségével nem csak horizontális irányú mozgás vált lehetővé, hanem vertikális is. Sajnos nem minden tervről maradtak meg metszetek, de vélhetjük, hogy ezek a színházak már mind rendelkeztek zsinórpadlással.

Süllyesztőkkel csupán Kirchner Ferdinánd és Szkalnitzky Antal tervén találkozunk.

Szkalnitzky színházának színpadi gépezetét Mühldorfer Vilmos, a coburgi színház gépészeti és díszítési igazgatója készítette.

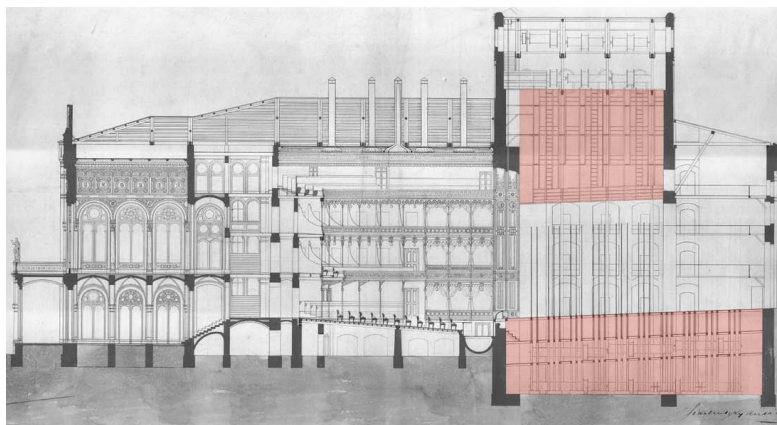
A színpad alatt háromszintes süllyesztő volt, itt kaptak helyet a díszleteket mozgó kulisszakocsik is. Minden alkatrész fából készült, így a színpad igen nagy tűzveszélynek volt kitéve.

A zsinórpadlás komplikált csigarendszerét az épület tömegéből kiemelt fedélszék megerősített gerendáira szerelték fel, így tehermentesítve az oldalsó falakat.

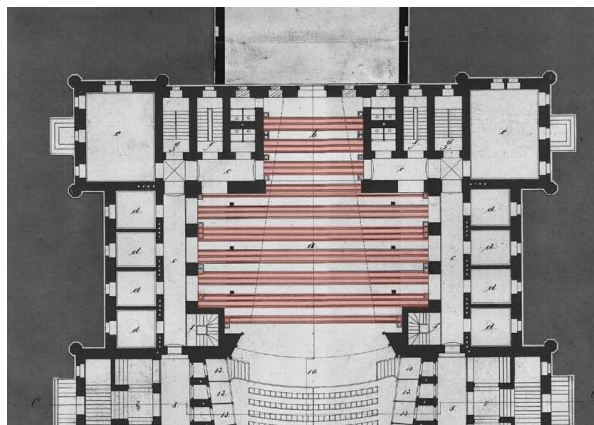
Szkalnitzky tűzvédelmi okokból a nézőtér és a színpad közé egy tűzbiztos vasfüggönyt tervezett, ami a portálban kialakított horonyban ereszkedett volna le. A horony kiképzése érdekében a színpadnyílást kettős keretézéssel látták el. A vasfüggönyt a színház felavatásakor nem készítették el, így az később az előfüggöny mögé, a portál belső síkjára került.¹⁶

Az eredeti terveken forgó sem szerepel, bár a japán kabuki színházban ennek már több száz éves hagyománya volt, addig Magyarországon újdonságnak számított. A debreceni színházba csak 1937-ben került beépítésre.

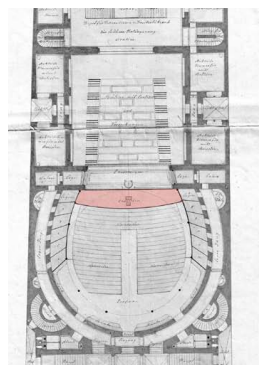
A cortina (=előfüggöny) díszítését Telepy Károly festőművész készítette. A művészi koncepció szerint a függönyre 7 jelentős magyar színész portréját és a színészet allegorikus alakját, Szibillát festette.

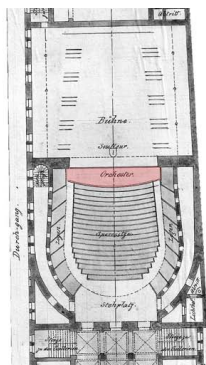
Szkalnitzky Antal terve

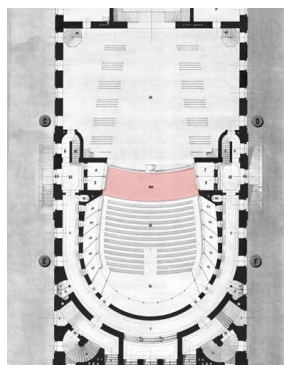
Zenekari árok

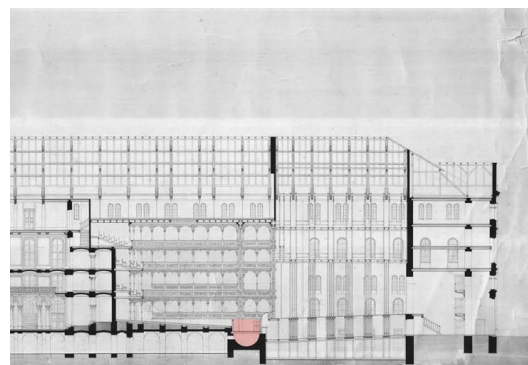
Kirchner Ferdinand t.

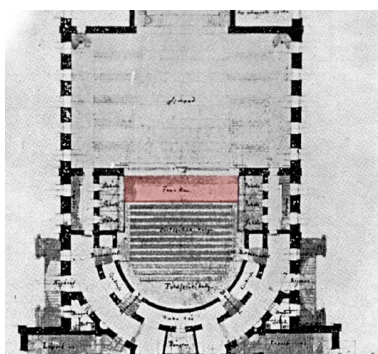
Rveszner Károly terve

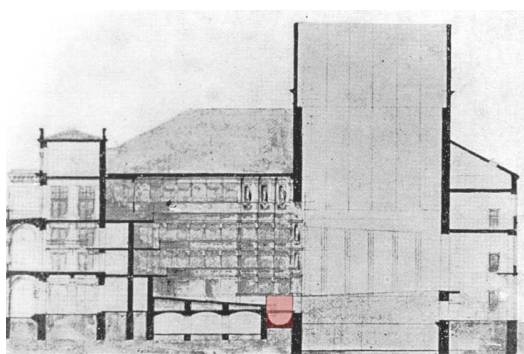
Ybl Miklós 1. terve

Az összes terven megfigyelhető a zenekari árok alatt egy metszetében félköríves kiképzésű tér, melynek a kor magyar színházépítészetében való egyáltalán nem szokványos megjelenése felkeltette az érdeklődésünket. A dolgozat további részében fényt szeretnénk deríteni ennek funkciójára, működésére.

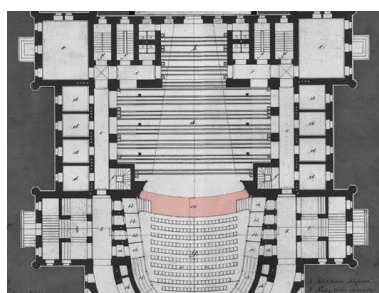

Ybl Miklós 3. terve

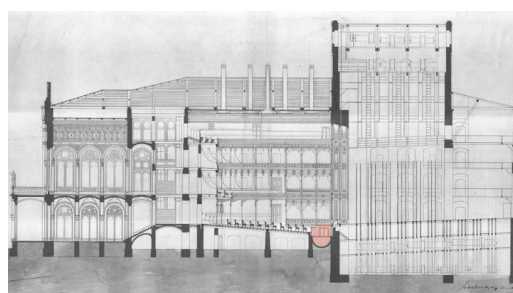

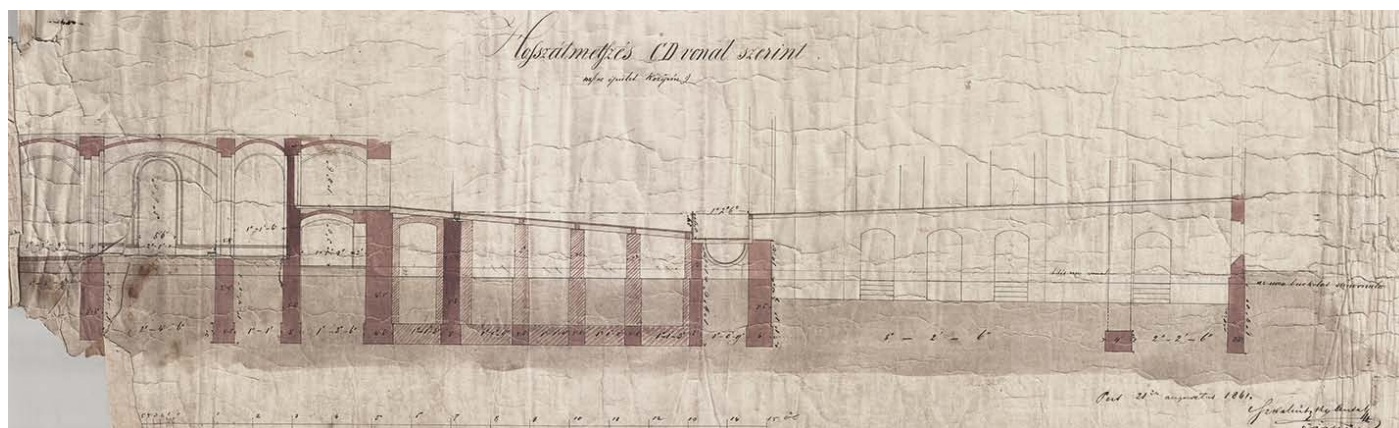
A zenekari árok általában úgy vannak kialakítva, hogy ne gátolják a nézőtér látómezejét, ugyanakkor ki-egyensúlyozott hangzást biztosítsanak. Méretük a zenészek számától függ. Általában minden zenész számára 1,5m² helyet kell biztosítani –úgy 90 és 130m² között szokott mozogni az árok mérete. A szélesség-hossz arálynak 1:2-1:2,5 között kell lennie. Gyakran a színpad alá lógnak(például a Bayreuthi Operaház), azonban oda kell figyelni, hogy csupán a szélesség 1/4-ét vagy 1/3-át fedjük le.

A színpad alatti, illetve a hátfali felületeket akusztikai szempontok szerint kell kialakítani. A manapság épülő operaházak esetében gyakori a zenekari árok mélységének variálása, hogy kielégítse a különböző korokban született darabok hangzási feltételeit. A barokk operák esetében kisebb mélység is elegendő, míg a késő-ro-mantikus operák esetén –ahol fontos a különböző hangszerek által képzett hangok keveredése és dinamikája-nagyobb mélység szükséges.¹⁷

Szkalnitzky Antal terve

Hosszmetszet részlet Szkalnitzky Antal tervén

A 18. századi olasz operaházakban igen gyakran megfigyelhetők a zenekari árok, vagy a földszinti nézőtér alatt, a zene felerősítésének érdekében kialakított zengőkamrák.

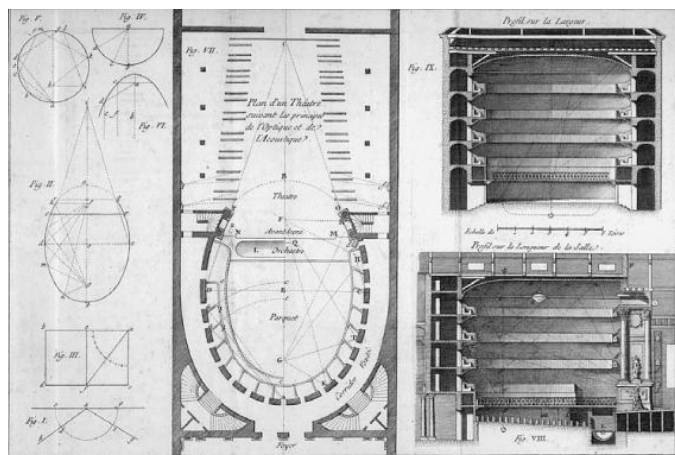
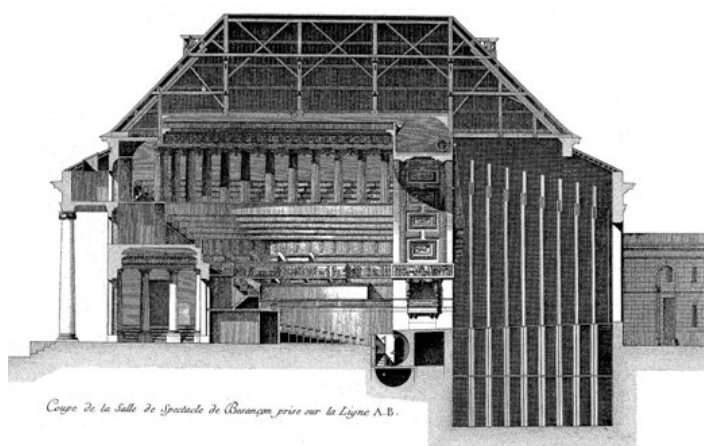
Pierre Patte „Essai sur l’architecture” c. munkájában azt írta, hogy az 1740-ben épült turini Teatro Regio zenekari árkának fa padozata alatt félköríves légkamra található. A kamrát két csatorna köt össze a színpaddal.

A zengőtérnek két funkciója van. Egyrészt, tömör anyagának és megfelelő formai kialakításának köszönhetően visszaveri, és erősíti a zenei hangokat, másrészt a légkamra segített a fa padozat rezonanciáján. Ezt az akusztikai megoldást Patte az ideális színház tervében is alkalmazta.

Nemcsak Patte munkájában találkozhatunk ezzel a megoldással, hanem a kor egyéb jelentős értekezéseiben is. Pl.: George Saunders Treatise ont Theatres c. munkájában is publikálta egy ideális operaház tervét.

A 18. századtól pedig különösképpen foglalkoztatta az építészetelmélettel foglalkozókat az ideális operaház megalkotása.

A francia építész, N. Ledoux a 19. században publikálta Besançonba készített színház tervét, melyen igazán érdekes a zenekari árok kialakítása. Félköríves zengőkamra került a zenekari árok alá. Az árok hátsó fala is félköríves kialakítású, hangvetőként funkcionál, közvetlenül a nézőtérre verve vissza a hangokat. E mögé is légkamra került.

Patte ideális színházterve¹⁸

Ledoux ideális színházterve

Tapasztalatok az mutatják, hogy egy tipikus terem térfogata akusztikai szempontból ne legyen nagyobb 15 000m³-nél (a színpad mérete nem számít bele) és kb. 2000 nézőre legyen méretezve. Nyilván ez a mai követelményekre vonatkozik, a megelőző századokban nem álltak rendelkezésre ilyen pontos mérési módszerek, a tervezők főként tapasztalati úton határozták meg az ideális méreteket és formákat.

Teremforma és mennyezet kialakítása

Akusztikai szempontból szükséges, hogy a színpadhoz illetve a zenekari árokhoz minél közelebb hangvisszaverő felületeket alakítsunk ki. Így célszerű olyan alaprajzi elrendezést kialakítani, melyben a tér első egyharmada nem szélesedik ki túlságosan.

A konkáv formájú termek –patkó, körív- esetében gyakori, hogy a hangok a terem egy bizonyos területére koncentrálódnak, még azokban a történelmi épületekben is, melyek akusztikai felújítását már elvégezték.

A mennyezet kialakítása nagyon jelentőségteljes, hiszen a visszaverődés mértéke nagyban hozzájárul az érthetőséghez, valamint a hangok tisztaságához. A megfelelő mértékű visszaverődéshez megfelelő méretű felület biztosítása szükséges. Ez a feltétel gyakran teljesül az operaházak középső erkélyén, így nem meglepő, hogy a hanghatások közelebbinek tűnnek, mint azt a látási viszonyok gondolni engednék. Akusztikai szempontból ezek a helyek a legjobbak. A patkó alaprajzú színházak esetében ezek a helyek nagyon ritkán rendelkeznek a teljes színpadra való rálátással.

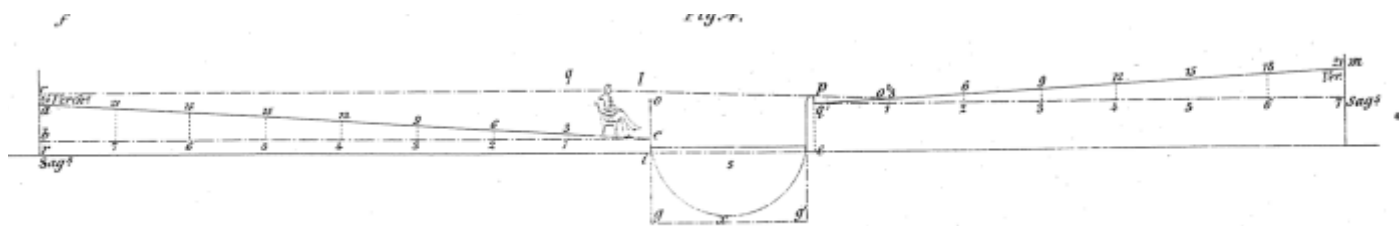
Ahhoz, hogy a színházak akusztikájáról érdemben tudjunk beszélni, elsőként bizonyos alapfogalmakat kell tisztáznunk.

Ebben főként külföldi szakirodalmak¹⁹ voltak a segítségünkre. Bár ezek az irodalmak többnyire operaházakkal foglalkoztak, esetünkben ugyanúgy érvényesek, hiszen a debreceni színház nem csupán prózai színház volt, hanem zenés műveket is találhattunk a repertoárban.

Térfogat és visszaverődési idő

A híres operaházak visszaverődési ideje –a közepes frekvencián- 1,1 –La Scala, Milánó- és 1,8 másodperc – Nemzeti Színház, München- között mozog.

A korszellem, a zeneművek fejlődése, valamint az egyre inkább felbukkanó, új típusú előadásmódok mindegyike befolyásolja a terem akusztikai kialakítását. Az elmúlt évszázadokban a hangsúlyt a szavak érthetőségére helyezték, hiszen igen sok új, addig ismeretlen mű került bemutatásra. Manapság azonban már a beszédhangok és a zene összhangja preferált, ez értelemszerűen ront az érthetőségen.

Zengőkamrák szerkesztési szabályai⁴

¹⁹ E. Mommertz, Müller-BBM 2009

W. J. Cavanaugh, G. C. Tocci, J. A. Wilkes 2010

C. Langhans 1810

Proscénium

Ez a terület akusztikai szempontból igen érzékeny, hiszen közvetlenül a hang forrása fölött helyezkedik el. Így különösen fontos a megfelelő visszaverő felületek kialakítása. Először is a hangok egy részét vissza kell vernie a zenekari árokba, hogy a zenészek is hallják az összhangot. Másodszor, a proscénium a színpadi hangokat a nézőtérre kell, hogy közvetítse, úgy hogy közben a zenekar és az énekes közti együttműködést is elősegítse.

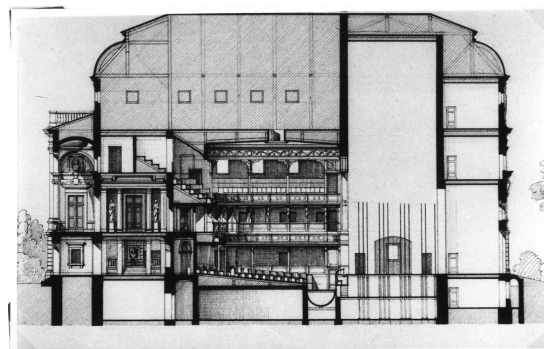
A fogalmakon túl nagyon fontos, hogy alapvető különbséget tegyünk a zengőterek és a rezonáns felületek között. A zengőtér disszonáns hangok elnyelésére szolgál, a rezonátor pedig ennek pont ellenkezője, a zenekari és a színpadi hanghatások felerősítésére, továbbítására szolgál.

A zengő tér másodlagos hatása a késői lecsengés meghosszabbítása (a teremre jellemző lecsengés elhalkulásával hallhatóvá válik a zengő térből beszűrődő hosszabb zengés), ami azonban inkább a nézőtéren volna hasznos, nem a zenekari árokban. A zenekari árokban legfeljebb annyi funkciója lehet, hogy a nézőtéréhez közelítő „zengőbb” hangzást tapasztalják a zenészek.

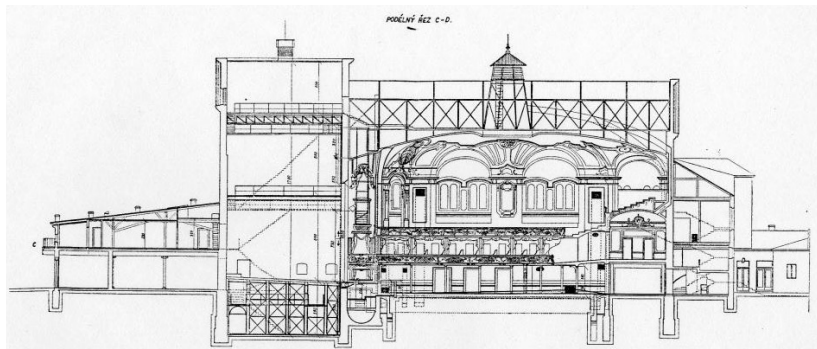
A mélyebb hangok lesugárzását segítik az ún. rezonátorok is. Ezt egy speciális üreges padló szerkezetként kell elképzelni. Minden komolyabb koncertteremnél külön figyelmet szentelnek arra, hogy az üreges padló szerkezet hogyan hat a színpad megszólalására.

Manapság a csatolt zengő terek alkalmazása igen ritka, mert a gyakorlatban nehezen valósítható meg jól. Az eredeti térhez, pl. nézőtérhez összemérhető térfogatú és attól igény esetén teljesen elválasztható vagy jól (nagy felületen) összenyitható terek zengő térnek tekinthetők.²⁰

Kutatásunk során kevés 19. századi magyar példát találtunk a tervek között a zengőkamrák alkalmazására.

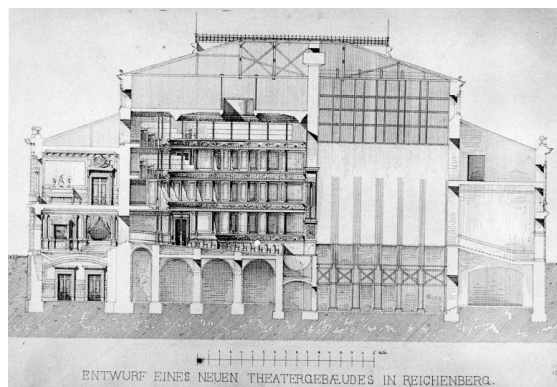

Hanka House

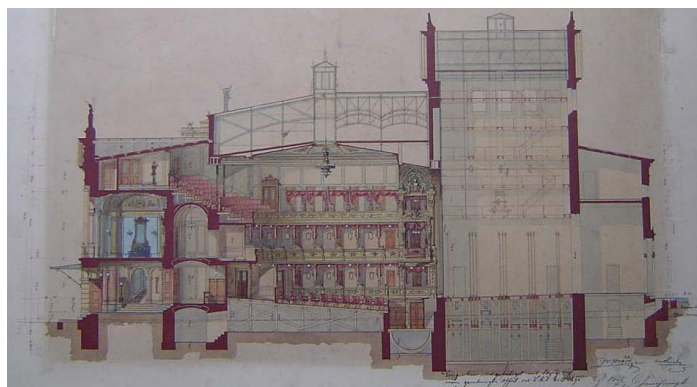

Karlín Musical Theater

Megvalósult példákról pedig egyáltalán nincs tudomásunk, viszont Kelet-Európából számos olyan színházi terv akadt, melyen félköríves zengőkamra látható a zenekari árok alatt.

F. X. Šalda Theatre

The Slovene National Theatre Opera and Ballet Ljubljana

Kiszolgáló helyiségek

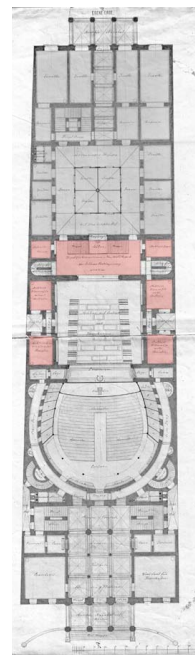
Korábban, amikor elemeztük a közlekedőket, előcsarnokokat és a dízlépcsőket már esett néhány szó a kiszolgáló helyiségekről is, most azonban vizsgáljuk meg őket egy kicsit részletesebben.

Kirchner Ferdinánd terve

Ahogy már volt róla szó, Kirchner a színház mögé lakásokat tervezett, melyek belső udvar köré rendeződtek. Emiatt a kiszolgáló helyiségek -raktárak, öltözők- az épület középső traktusában helyezkednek el.

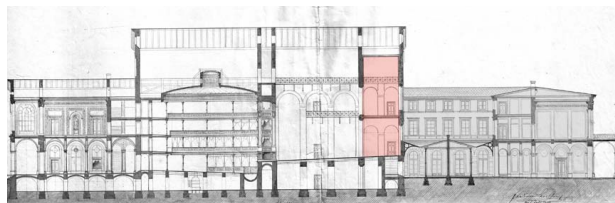
A színpad két oldalán szimmetrikusan kialakított termek a statiszták, valamint a kórus számára készültek, így ezeket az előadások alatt használták. A két-két helyiség egy közös gangra nyílt, innen lehetett felmenni a színpadra. Az elhelyezést tekintve, nyilvánvalóan a hangzás megfelelő biztosításának céljából, a kórus-szobák estek a nézőtérhez közelebbi oldalra.

A színpad végfala mögött pedig a dízletraktár kapott helyet, valamint mindkét oldalon egy-egy lépcső, a megfelelő személyzeti közlekedés biztosítására. A dízletraktárból egy elég nagyvonalú lépcsőn lehetett eljutni az épület főtengelyében elhelyezett, belső udvarra vezető kijáráthoz.

Kirchner Ferdinánd t.

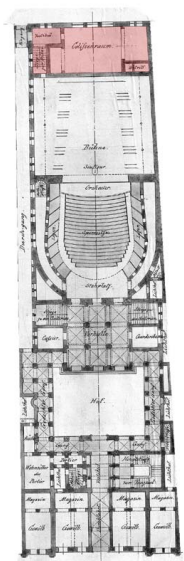
Arányaikat tekintve ezen helyiségek nem törpülnek el a vendégek fogadására szolgáló funkciók méretei mellett, és a színpad működését is megfelelő mértékben ki tudták szolgálni.

Rvészner Károly terve

Ezen a terven a kiszolgáló helyiségek az épület végében kerültek kialakításra, ám méretük jóval alulmaradt a Kirchner-féle terveken láttotaknak. Igazából csak egy nagy dízletraktár található a színpad mögött, melynek két rövidebbik oldalán egy-egy teresedés figyelhető meg, ám ezek a helyiségek nincsenek leválasztva a dízletraktárról.

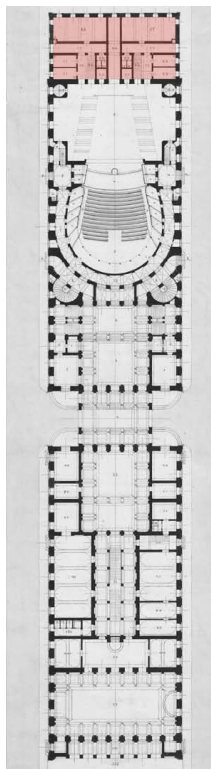
Maga a megközelítés is igen furcsa, a színpad végfalának bal oldalán elhelyezett szűk ajtón keresztül juthatunk el a dízletraktárba, mely ajtó ráadásul egy szintén keskeny lépcsőházba nyílik. A lépcsősor végén egy kis előtér található, ide érkeznek meg a gazdasági bejáratot használók. A dízletraktár ebből az előtérből közelíthető meg.

Rvészner Károly terve

Arányait tekintve a kiszolgáló funkció helyiségei lényegesen kisebbek a többi típustól, és nehezen képzelhető el, hogy megfelelő mértékben el tudta volna látni az épület fő funkcióját.

Ybl Miklós tervei

Ybl Miklós 1. terve

Ybl első tervén, mely ugyebár két tömbből áll, a hátsó tömeg maga a színházépület. A kiszolgáló funkciók csakúgy, mint Rveszner tervén a színpad mögött kaptak helyet. Ezek elrendezése a színpad tengelye mentén teljesen szimmetrikus.

Feltehetőleg az öltözők és a mosdóblokkok lettek közvetlenül a színpad mögött kialakítva, míg a díszletraktárak az épület végfalán találhatóak. A raktárhelyiségek és az öltözők között folyosó fut végig, melyek az épület két oldalán található gazdasági bejáráshoz vezetnek.

Megemlítendőek még a színpad két hátsó sarkában létrehozott zárt csigalépcsők is, melyek a személyzet közlekedését segítették elő.

A kiszolgáló terek aránya elenyésző a reprezentációs funkciójú terekéhez képest, ám a terven szereplő helyiségek kialakítása arra enged következtetni, hogy feladatukat képesek voltak ellátni.

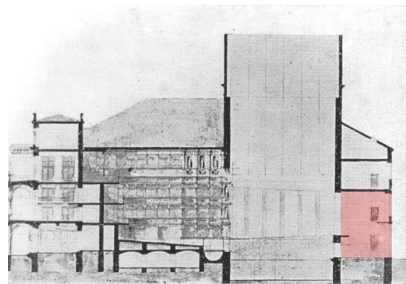
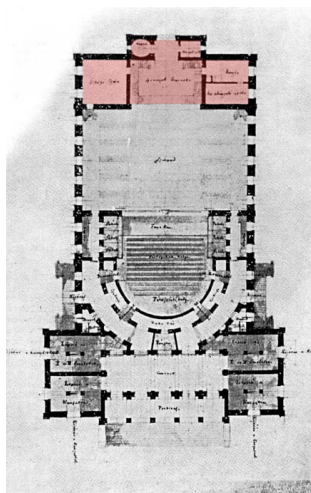
Ybl második tervén is a színpad mögötti területen voltak kialakítva a kiszolgáló helyiségek. Ezúttal azonban a díszletraktárakat a színpad végétől induló háromkarú lépcsőn keresztül lehetett megközelíteni. A lépcső igen kényelmes, hiszen maga a lépcsőtér nagyobb, mint a mellette két oldalon kialakított raktárhelyiségek. Ebben az elrendezésben a gazdasági bejárat az épület hosszanti tengelyén, a hátsó homlokazaton kapott helyet. A bejárat egyik oldalán csigalépcső, míg a másikon gépészeti helyiségek kerültek kialakításra.

A színpad két hátsó sarkában ezúttal nyitott nyolcszögletű csigalépcsőket tervezett.

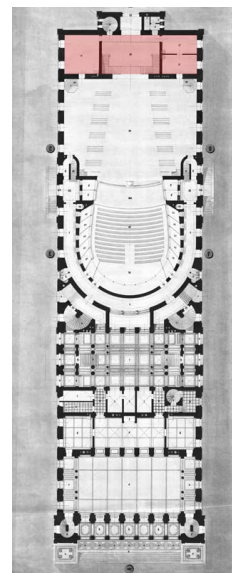
Ahogy korábban már említettük, ezen a terven szereplő raktárak nem lettek volna elegendőek a színpad kiszolgálására, ám nem szabad megfedkezünk az épület mögé elhelyezett, különálló díszletraktárról sem, mellyel együtt már megfelelő léptékűvé váltak a kiszolgáló helyiségek.

Ybl harmadik tervén a kiszolgáló helyiségek alaprajzi elrendezése teljes mértékben meg-
egyezik az imént ismertetettekkel. Háromkarú lépcső vezet le a két oldalt elhelyezett rak-
tárakba, a bejárat szintén az épület hosszanti tengelyében található,

egyik oldalán zárt csigalépcső, a másikon egy négyzetes szoba kapott helyet. Különbség, hogy a csigalépcső ezúttal nem a lépcsőtérből, hanem a bejárat előtérből nyílik.

Ybl Miklós 3. terve

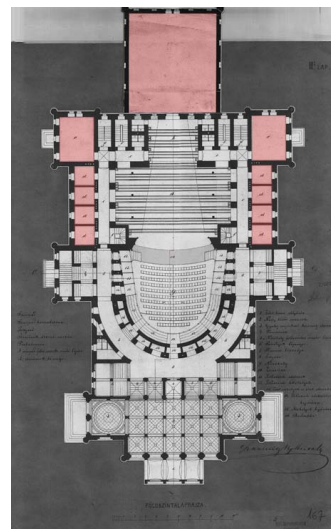

Ybl Miklós 1. terve

Ez esetben azonban nincs az épülettől különálló díszletraktár, így a kiszolgáló helyiségek nagyon szűkösek voltak, melyek aligha tudták volna teljesíteni a tőlük elvárt követelményeket.

Szkalnitzky Antal terve

A megvalósult terveken a kiszolgáló helyiségek elrendezése Kirchner Ferdinánd tervéhez hasonlóan lett megoldva, nem csak a színpad mögött, hanem mellett is találhatunk ilyen funkciójú termeket. Itt kaptak helyet az öltözők, melyek egy folyosóval voltak elválasztva magától a színpadtól. Ezen folyosó nézőtér felé eső végéből -proscénium- nyíltak a négyzetes lépcsőházak, melyek a színpad felső részébe vezettek. A folyosón a másik irányba haladva - mely folyosó a színpad végét elérve befordul amögé - a próbatermek, a színészlépcső, valamint a gépészeti helyiségek közelíthetők meg. A próbatermek az épület tömegében sarokrízalként jelentek meg, és mindkettőnek külön bejárata volt, mely szép párhuzamként jelent meg a gyalogos vendégek számára készült oldalsó bejáratok mellett.

Szkalnitzky Antal terve

A folyosó színpad mögötti szakaszát a „színpad hosszabbítása” szakítja meg, innen közelíthető meg a díszletraktár, amely eredetileg nem szerepelt a terveken, mert Szkalnitzky különálló épületet tervezett a számára. Ezt azonban nem építették meg, hanem az épület hátsó homlokzatához csatolták a téglány alaprajzú termet.

A terven látható helyiségek helyes léptékben, jó elrendezésben lettek kialakítva, melyek alkalmasak voltak a színpad, valamint a színházi személyzet megfelelő kiszolgálására.

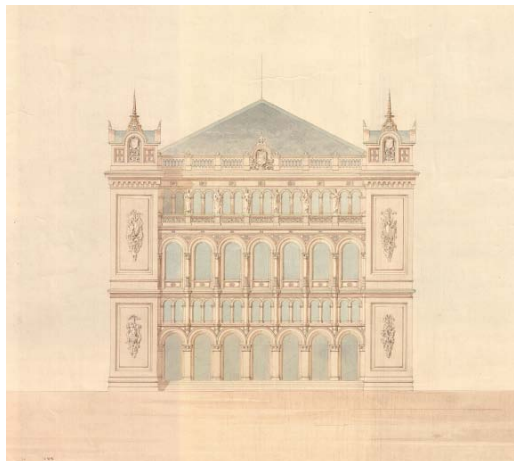
Homlokzatképzés és belső tér viszonya

Most, hogy végére értünk a tervek különböző funkciók alapján történő elemzésének, nézzük meg, hogy az alaprajzi elrendezés mennyire mutatkozik meg az egyes homlokzati terveken.

Sajnálatos módon Kirchner Ferdinánd és Rveszner Károly megmaradt tervei között nem találtunk homlokzati rajzokat, ám érdemes megemlíteni, hogy az alaprajzokon a hosszanti oldalakon feltűnő nyílásmentességnek oka van. Ezen tervek zárt sorú beépítésbe lettek vizionálva, éppen ezért csak a két rövidebb oldali homlokzatok kiképzése volt érdekes.

Kirchner mindkét oldalon 3 tengelyes portikuszt alakított ki, mely alá a kocsithajtó futott be, valamint az előlépcső is ide vezetett. Az előcsarnokból nyíló két terem -cukrászda és urak váróterme- bevilágítását 2-2 ablakkal biztosította. Érezhető a hangsúlybeli különbség a vendégek és a személyzet számára kialakított bejáratok között. Míg az elsőnél 3 tengelyes bejárat, valamint az imént említett előlépcső is megfigyelhető, addig a hátsó homlokzaton kialakított portikuszt hiába három tengelyes, ezen tengelyekből csupán a középsőn lehetett bejutni az épületbe, a másik két tengelyben a kiszolgáló funkció helyiségeinek ablakai kaptak helyet. A portikuszt mellett pedig még további két ablaknyílás volt, szintén a kiszolgáló termek bevilágítását szolgálva.

Rveszner Károly kissé eltér a Kirchner Ferdinánd-féle beépítési megoldástól. A főhomlokzat zárt sorúan illeszkedik, azonban magának a színháznak helyt adó épületrészt az egyik oldalon elhúzza a csatlakozó épület falától, így egy átjárót hozva létre. A hátsó oldali homlokzaton az épület tömege mellé került egy kapu, mely egy fedett előtérbe vezetett, innen juthatott be a színházba a személyzet. A kapu, szűkösségének köszönhetően

Ybl Miklós 1. terve, főhomlokzat

nem lehetett túl hangsúlyos, nem úgy mint a díszletraktár három ablaknyílása. Ezen az oldalon még további négy párba állított nyílás található, melyek nagyon keskenyek. A nyílásméretetek jelzik a helyiségek funkció szerinti prioritási sorrendjét.

A főhomlokzat sarokrízalitos kialakítású, a bejárat folyosónál szélesebb nyílást alakított ki, mint az itt létrehozott kiegészítő funkciójú terméké, egyéb eszközzel azonban nem hangsúlyozta azt.

Érdekes, hogy az épület hossz oldalán az átjáróra rengeteg ablakot nyitott, még a színpad teljes hosszán is, holott erre nem igazán lett volna szükség.

Ybl Miklós első tervének homlokzatáról sem maradtak meg rajzok a debreceni levéltárban ²¹, ám a másodiktól igen. Sejthető, hogy a két terv homlokzatképzése igen hasonlíthatott, legalábbis ami a fő- és az oldalhomlokzatok kialakítását illeti. A főbejáratot 7 tengelyes portikusszal képezte, melyet két saroktorony közé helyezett. A saroktoronyok teljesen zártak, míg a közöttük található felületen ezzel ellentétesen rengeteg nyílást alakított ki. A nyílások kialakításából látszik, hogy az első emeleten reprezentatív tér lehetett, itt is a földszinten megjelenő 7 tengelyes portikuszos megoldást alkalmazta a mester, mely a legfelső szinten is megjelenik, ám kisebb magasságban és a nyílások szélességét a felére csökkentette.

mester, mely a legfelső szinten is megjelenik, ám kisebb magasságban és a nyílások szélességét a felére csök-

Ybl Miklós 1. terve, oldalhomlokzat

kenti, így azok száma megduplázódik.

Az oldalhomlokzat egyszerű kiképzésű, melyet a díszlépcsőház és a proszcénium-páholy előterének tengelyében rizalitokkal, valamint előtetővel emelt ki, egyúttal kissé mozgalmasabbá téve a homlokzatot is.

Az épület végén látható a hátsó bejáratot hangsúlyozó kiemelkedő középrész, melynek apró, egyenes záródású nyílásai vannak. Igaz nem is volt szükség nagyobbra, hiszen itt alárendelt funkciók -személyzeti lépcső és gépészeti helyiségek- találhatóak.

Érdekes, hogy az épület teteje egy magasságban húzódik, nem ugrik ki a zsinórpádlás, mint ahogyan azt Ybl harmadik tervén látni lehet.

A hátsó homlokzat zárt, csak a bejárat nyílás bontja meg a felületet. Itt különbség van az első és a második terv között, mert míg a második terven tömör, addig az első terven nyílásokkal megszakított felület látható. A keskenyebb nyílások alapján arra lehet következtetni, hogy Ybl az első változat esetében is ilyen kisebb, egyenes záródású nyílásokat alakított ki.

Összeségében elmondható, hogy a homlokzatok alapján nem lehet következtetni a mögöttes funkcióra, egyedül a bejáratok vannak hangsúlyozva.

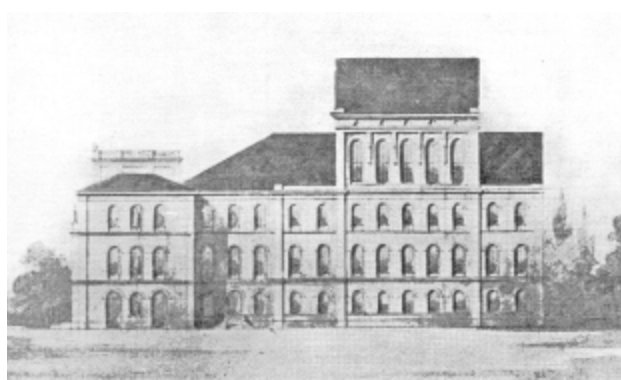
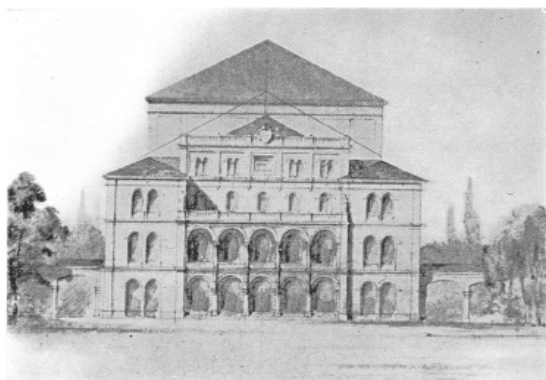
Ybl harmadik tervén azonosság az előző főhomlokzattal, hogy itt is két saroktorony között íves nyílású portikuszt alakított ki a főbejáratnál, ám ezúttal már csak 5 tengelyeset. Ez az első emeleten loggiaként jelenik meg. A saroktoronyok ezúttal már nem teljesen zártak, középre párosan kialakított íves nyílások kerültek.

Egyébként itt a homlokzat tömör és nyitott felületeinek aránya kiegyenlítettebb, mint a második terven volt. Ha szemben állunk az épülettel, már innen is látszik a tömeg tagoltsága, melyből következtetni lehet az épület belsejében történő funkcionális változásokra. Valamint észrevehetjük a fedett árkádot, amely összeköti a színházat a környező épülettel -igaz ez az oldalhomlokzaton nem látszik.

Az oldalhomlokzat ezen a változaton is ugyanolyan egységes képet mutat, mint a korábbi terv, ám a tető magasságváltozásának köszönhetően sokkal tagoltabbá válik. Ellentétben a második terven megfigyelhető bejárat kiemelésekkel, itt pont az a homlokzatszakasz a legkevésbé hangsúlyos, ahol az oldalsó bejáratokat kialakította.

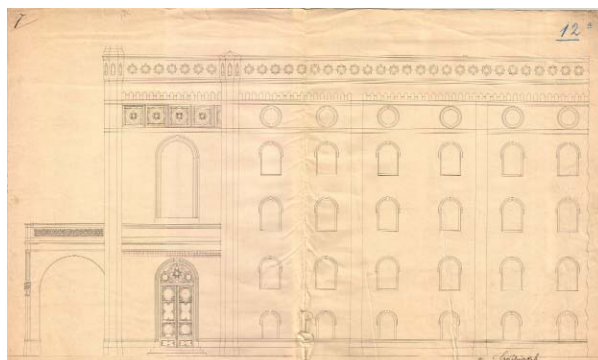
Érdekesség, hogy a zsinórpadlás kiemelkedő tömege milyen nyújtott ablaknyílásokat kapott.

Az épület hátsó homlokzatának alakítása pedig azonos a második terven tárgyaltaival -zárt homlokzat- ám

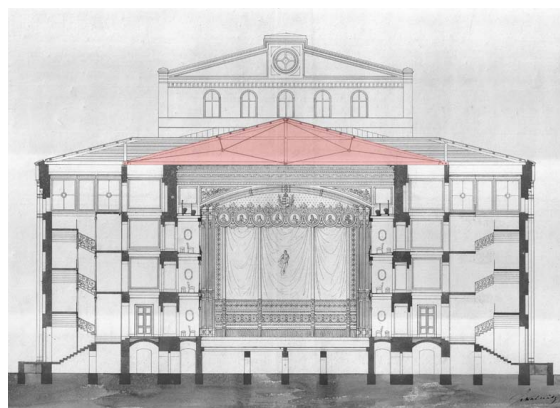

Ybl Miklós 3. terve, homlokzatok

Szkalnitzky terve Ybl harmadik tervéhez hasonló. Ha a látogató az épülettel szemben áll, tagolt tömeget lát maga előtt. A középrizalitban 5 tengelyes bejáratot alakított ki, melyből 3 tengelyű kocsíáthajtó ugrik előre. A gyalogosan érkezők fogadására szolgáló négyzetes „toronyok” csakúgy, mint Ybl második tervén, zártak. Ezek mögött látható még a „Színház lépcsőjének” tömege is, melyen félöríves záródású, valamint kör ablakok láthatóak. Az oldalhomlokzaton ugyanezek az íves záródású ablakok lettek kiosztva. A színház tömege látványosan alakul, ennek köszönhetően láthatóvá válik az épületnek melyik része mire is szolgál. Az épület első része viszonylag magas, hiszen itt voltak kialakítva a vendégek fogadására szolgáló reprezentatív helyiségek, valamint a nézőtér. A színpad vonalától kezdődően a tömeg összetettebbé válik. Az első traktus fölé emelkedik a zsinórpadlás, melyen Szkalnitzky ugyanazon nyílásformákat alkalmazta, mint a homlokzat többi részén. Illetve a zsinórpadlás magasságát még inkább kihangsúlyozza, hogy a színpad mellett két oldalt elhelyezett öltözők tömegrészre egészen alacsony lett -funkcionálisan nem volt szükség nagyobb magasságra. A hátsó homlokzat eredetileg sík lett volna, ám a színpad végéhez csatlakozó díszletraktár tömege még hosszsan kinyúlik.

Szkalnitzky Antal terve,
homlokzatok

Különleges épületszerkezetek, részletek, gépészet

Szkalnitzky Antal terve, keresztmetszet

Polonceau-fedélszék ²²

Az első különleges szerkezeti megoldás, amire felfigyeltünk Szkalnitzky tervén, a korban korszerű szerkezetnek számító polonceau-fedélszék.

Az ipar fejlődésével új építőanyagok jelentkeztek az építőiparban. Ilyen például az acél és az öntöttvas, melynek szilárdsági tulajdonságaiból származó előnyeit az építészek előszeretettel ki is használták épületeik tervezésekor.

A színházak nézőterének és színpadának világítása szinte a 18. századig fáklyákkal, mécsekkel történt, rendkívüli tűzve-

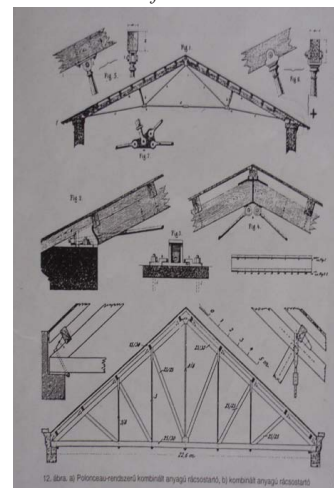
szélyt jelentve az akkor még fából készült fedélszékerekre. Az öntöttvas és acél fedélszékerek elterjedése annak is köszönhető, hogy a kellően nagy keresztmetszetű szelvények tűzállósági értékei magasabbak voltak a fánál.

Mivel a hagyományos szerkezetek alkalmazása továbbra sem szűnt meg, a régi és új kombinációjából új konstrukciók alakultak ki. Ilyen fa-acél kombináció a polonceau-fedélszék is. Végeredményben ez egy rácsos tartó, melynek alsó húzott övei köracélból, felső nyomott övei pedig fából készültek.

Abból kifolyólag, hogy rácsostartóként viselkedik, elég nagy fesztávok áthidalását teszi lehetővé közbelső letámasztás nélkül.

További előnye, hogy gyorsan, könnyen szerelhető, pontos kapcsolatokat kialakítására alkalmas és csavarozott rögzítéseinek utófesztítésével a faanyag alakváltozásai is csökkenthetőek.

Polonceau-fedélszék részletei

Szkalnitzky Antal terve, páholy részletrajza

Polonceau szerkezetet használtak a korban többek között a Pest-Pozsonyi Vasút indóházának építésekor (1846), a Budai Színkörben (1843) és Ybl Miklós Nemzeti Lovardájában is.

Öntött vas szerkezetek

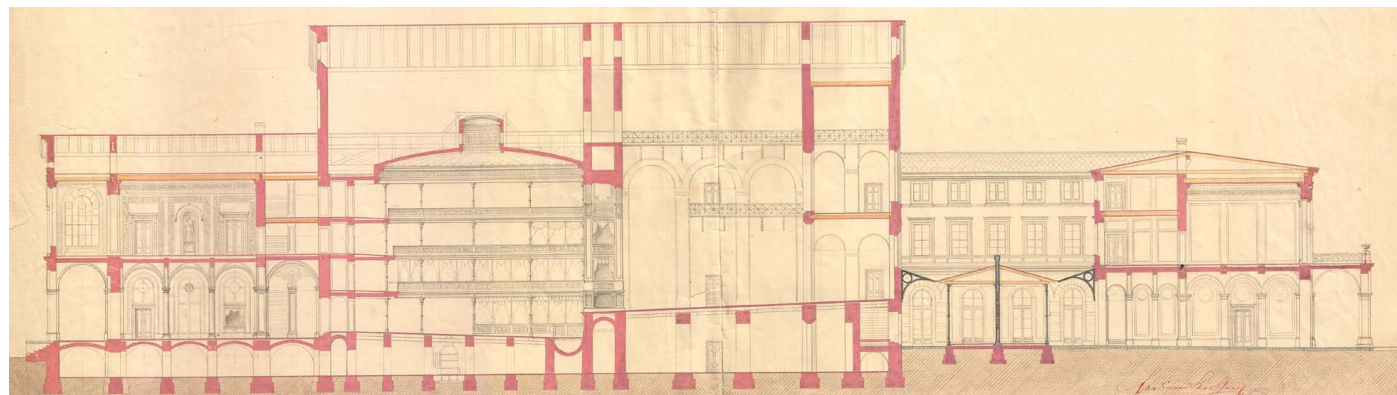
Szintén az ipari forradalomnak, a vasipar fejlődésének köszönhető, hogy a fából és kőből készült tartószerkezeteket felválthatta egy sokkal filigránabb, teherbírását tekintve mégis jobb tulajdonságokkal bíró anyag, az öntött vas. A gyári előállítás változatos formavilág kialakítását tette lehetővé, gyorsan, gazdaságosan.

Vasszerkezeteket eleinte ipari épületekben használtak, de a 19. század második felére általánossá vált, hogy középületekben is megjelenjen ez a korszerű építőanyag. Az öntött vas alkalmas volt gerendák, áthidalók, oszlopok, de igen gyakran díszítő elemek gyártására is.

A vas és az üveg együttműködésére példa Kirchner Ferdinánd terve, melyen a lakóegység belső udvara üvegtetővel fedett.

A 19. századi Magyarországon főként a budapesti bérházak belső udvara volt üvegtetővel fedett.

A tetőt a körfolyosók kiálló konzolainak szélére függesztették fel. Néhol még ma is láthatóak a falban maradt rögzítő elemek.

Kirchner Ferdinánd terve, hosszmetset

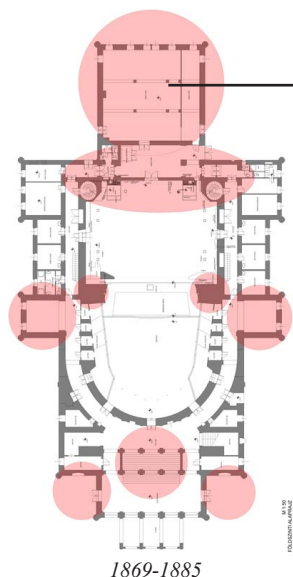
Szkalnitzky tervén a páholyt tartó oszlopok üreges öntöttvas szelvényekből készültek, melyek fejezete tökéletesen illeszkedett a színház külső és belső felületein megjelenő, egységes romantikus motívumvilágba. Praktikussági szempontból sem utolsó, hogy a páholyok oszlopai nagyon keskeny keresztmetszetűek voltak, így lehetett minimalizálni a kitakarás mértéket (a nézőt nem zavarták vaskos, a látótérbe belógó oszlopok).

Gépészet

Egyedül Szkalnitzky tervéről maradtak fenn források, melynek ha vázlatosan is, de említik, hogy milyen volt az épületgépészet a színházban. A világítást fáklyák és mécsesek helyett gázvilágítással oldották meg. A színház légfűtési rendszere volt, az alagsorban elhelyezett kazánok a levegőt melegítették fel, majd a felmelegített levegő lépcsőháton keresztül jutott el a felsőbb szintekre.

A színház átalakításai 1865 után ²³*A végleges forma kialakulása*

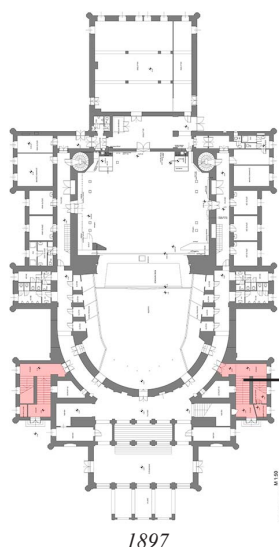
A színház a megépülését követő másfél évszázad alatt számos átalakításon ment keresztül. Bővült az alaprajz, újabb szintek épültek és a színpadtechnikát is folyamatosan korszerűsítették. A jelenlegi állapot egy hosszú folyamat eredménye, mely ha nem is őrizte meg a színház eredeti arányait teljesen, de a szükség miatt elkerülhetelen volt.

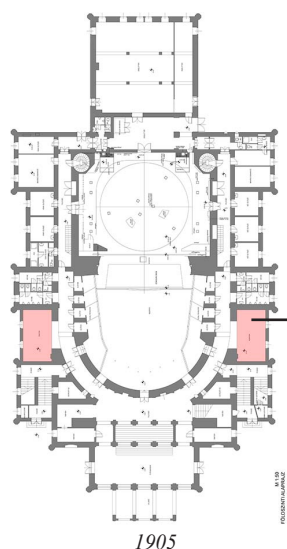
Az első bővítés négy évvel a színház megnyitása után, 1869-ben történt: a kisszínpad toldalékaként egy méretes díszletraktárt, fölé pedig festőtermet építettek. Ebből arra tudunk következtetni, hogy a Szkalnitzky tervein szereplő külső díszletraktár nagy valószínűséggel nem épült meg.

1881 és '85 között – a korábbi színházi tűzvészek tanulságain okulva – az épületet tűzvédelmi szempontból korszerűsítették: az összes bejáratú ajtót kifelé nyílóra alakították át, felszerelték a vasfüggönyt, ami hiába szerepelt Szkalnitzky tervein, anyagi fedezet hiányában nem került beszerelésre korábban, ill. a színpadot és a nézőteret is alulról kezelhető füstelvezetővel látták el.

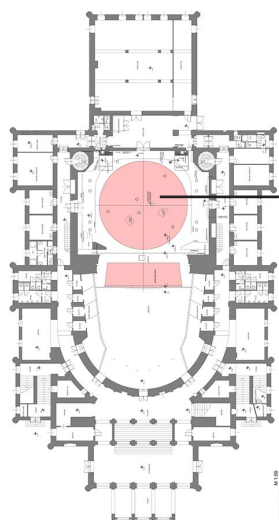
Az eredeti terveken szereplő földszinti állóhelyek túl sok helyet foglaltak el, nem volt gazdaságos, ezért ezeket a földszinten megszüntették, helyükre zárt székeket építettek be.

1897-ben a Burgtheater leégéséből okulva, két oldalt lépcsőházat építettek, mely, mint additív tömeg, jelentősen megváltoztatta az oldalhomlokzatokat.

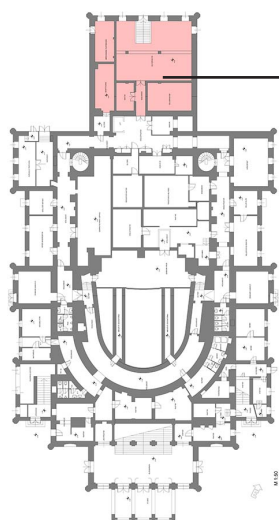

1905-ben újabb átalakításra került sor. Az emeleti állóhelyeket családi páholyok váltották fel és a nézők kényelmének szolgálása érdekében a földszinti ruhatárakat kibővítették, ezt a két lépcsőház közötti vízszintes toldalék építésével oldották meg.

1936-37

1936-37-ben felújították a színpadot: az eredeti favázás, süllyesztőkkel ellátott színpadba egy 13 m átmérőjű forgót építettek be (ekkor az országban ez volt a legnagyobb forgószínpad). E változtatás okán a színpad szintje 20 cm-rel megemelkedett, ami a nézőtér első pár sorában megnehezítette a rálátást. A zenekari árkot is ebben az évben bővítették ki. Sajnos nem derült ki, hogy a Szkalnitzky által tervezett, kurióznak számító zengőkamra, ezen átalakítás során semmisült-e meg, vagy egyáltalán nem is került kialakításra.

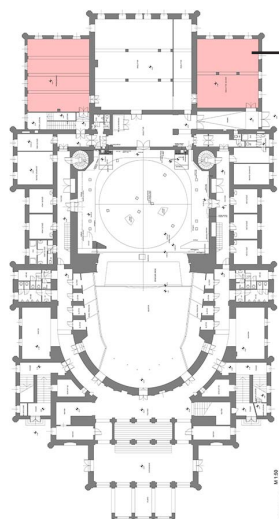

1949

1949-ben a díszletraktár alatt asztalosműhelyt építettek.

1953-ban a színház keleti oldalán kibővítették a díszletraktárt, nyugati oldalán egy gyakorlószínpad kapott helyett, az új egységek alatt pedig irodákat létesítettek.

Színpadtechnikailag fontos változást jelentett, hogy ugyanebben az évben az eredeti, favázás színpadgépezetet korszerű fém és vasbeton szerkezetre cserélték. A forgó alatt vasbeton teknőt készítettek, így az egész rendszer megbízhatóbbá és tűzvédelmi szempontból kedvezőbbé vált.

1953-78

1958-ban nagyszabású korszerűsítésbe kezdtek: a fászerkezetű zsinórpádlást 4 m-rel magasabb, fémvázás szerkezetre cserélték, a színpad két oldalán újabb két emelettel bővítették a színházat, itt kaptak helyet az új öltözők és a baletterem. A bővítés során próbáltak illeszkedni az oldalhomlokzatok eredeti jellegéhez.

1978-ban az épület északi szárnyára egy emeletnyi ráépítés került, tömegarányaiban minél kevésbé befolyásolva az eredeti egységét.

Utószó

*„ Áldott az ész, mely kigondolta!
Áldott a kéz, mely építette!
És áldott a szív, mely érte áldozott!”*

E szavakkal nyitotta meg Jókainé Laborfalvi Róza 1865. október 7-én Debrecen város első kőszínházát. Hosszú út vezetett idáig. Számos ideiglenes színjátszó hely nyitotta meg, majd zárta be kapuit, mire a Debrecenben játszó színtársulatok állandó otthonra lelhettek.

A város vezetése különös gondot fordított arra, hogy a kultúrát támogassa, játszóhelyet biztosítson az ide látogató művészeknek, mégis lehetőségeik a 19. század első feléig korlátozottak voltak.

A nemzeti öntudat erősödésével egyre inkább körvonalazódott a kőszínház építésének gondolata. Színházuk megtervezésére a kor legnevesebb magyar építészeit kérték fel.

A legtöbb tervváltozat Ybl Miklóstól származik, a színház mégsem az ő tervei alapján készült el, Szkalnitzky Antal elképzelése valósult meg végül.

Debrecen, mint jelentős vidéki közigazgatási és kulturális központ, színházépületén keresztül nemcsak a kor szak színikultúrájáról, hanem a korabeli tervezők építészeti stílusáról is sokat megtudhattunk. Mégis minél többet tudtunk meg az egyes tervekről, tervezőkről, annál inkább úgy éreztük, a téma további kérdéseket vet fel. A kérdések száma a tudásanyaggal párhuzamosan gyarapodott. Célunk a jövőben minél több kérdésre választ kapni. Úgy érezzük, ez a mostani dolgozat jó alapot képez a további kutatásokhoz és reméljük munkánkkel előrébb vittük a város színikultúrájának és színházépítészetének kutatását.

Irodalomjegyzék

Kalmár Miklós: Az építészet története; Historizmus, Századforduló; A polgári építészet kialakulása, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001

Sisa József: Szkalnitzky Antal; Egy építész a Kiegyezés korabeli Magyarországon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

Gerle János, Maróty Kata: Ybl Miklós, Holnap Kiadó, 2002.

Ybl Ervin: Ybl Miklós, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1956.

William J. Cavanaugh, Gregory C. Tocci, Joseph A. Wilkes: Architectural Acoustics; Principles and Practice, John Wiley & Sons, Inc. , Hoboken, New Jersey, 2010.

Eckard Mommertz, Müller-BBM: Detail Practice; Acoustics and Sound Insulation; Principles, Planning, Examples, Institut für Internationale Architektur-Dokumentation GmbH & Co. KG, Munich, 2009.

Sápi Lajos: Debrecen település- és építéstörténete, Déri Múzeum Baráti Köre, Debrecen, 1972

Sápi Lajos: A debreceni Csokonai Színház 100 éves története, A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1965., pp- 161-197

C. Langhans: Über Theater oder Bemerkungen über Katakustik in Beziehung auf Theater, Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung Harrwitz und Gossmann, Berlin, 1810.

Pierre Patte: Essai sur l'architecture théâtrale, Moutard, Libraire-Imprimeur de la Reine, Paris, 1782.

A.Barba Sevillano, A. Giménez, R. Lacatis and R. Cibrián: Resonant cavities and acoustic vases in Italian Opera Houses; the „Teatro Prcincipal” of Valencia and the eighteenth century treatises about theatres, Acoustics'08 konferencia, Paris, június 29 - július 4. 2008.

<http://www.theatre-architecture.eu/>

Józsa A., Krähling J.: Legyen a Horváth kertben Budán, szombaton este fél nolc után – A Budai Nyári Színkör, Műemlékvédelem, LIV. évf., 2. szám, pp. 109-113, 2010

Szilágyi Béla: A Debreceni Színészet és Színház története, Csernai István és T-sai könyvnyomdája, Homok, 1938.

Dr. Horváth Alice, Dr. Pattantyús Ádám: Fa tetőszerkezetek a XIX. században, Magyar Építőipar 1998., 11-12. szám, pp. 325-330

Josef Durm, Hermann Ende, Eduard Schmitt: Handbuch der Architektur, Arnold Bergsträsser Verlagsbuchhandlung (A. Kröner), Stuttgart, 1904.

George Saunders: A Treatise on Theatres, I. & J. Taylor, London, 1790.

Forrásjegyzék

OSZMI Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Fotótár és tervtár, valamint Könyvtár

MOL Tervtár Magyar Országos Levéltár, Tervtár

OSZK Országos Széchényi Könyvtár, Színháztörténeti tár

HBML Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar megyei levéltára

Köszönettel:

Józsa Annának,
Dr. Krähling Jánosnak,

Továbbá:
Vidnyánszky Attilának (Csokonai Színház),
Jóvér Csabának (Csokonai Színház),
Katona Péternek (HBML).